

Żółkowski, Sławomir

Problematyka kontaktów ziem Polski z kręgiem kultury prowincjonalnorzymskiej w okresie wędrówek ludów

---

Światowit 38, 63-117

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Sławomir Żółkowski

PROBLEMATYKA KONTAKTÓW ZIEM POLSKI Z KRĘGIEM KULTURY PROWINCJONALNORZYMSKIEJ W OKRESIE WĘDRÓWEK LUDÓW¹

WSTĘP

Okres wędrówek ludów w naszej prehistorii wywołuje do dziś wiele kontrowersji. Wpływa na to z jednej strony specyfika źródeł archeologicznych datowanych na schyłek IV—VI wieku n.e.², z drugiej zaś marginesowe traktowanie tego problemu w literaturze³. Poważną rolę w wyjaśnieniu zagadnień związanych z okresem wędrówek ludów w Polsce odegrać mogą badania nad problematyką kontaktów naszych ziem z obszarami poddanymi wpływom kultury prowincjonalnorzymskiej.

W obręb naszych zainteresowań wchodzi w tym względzie tereny nadczarnomorskie (miasta Królestwa Bosporańskiego i obszar kultury czerniachowskiej), naddunajskie (prowincje rzymskie oraz przyległe obszary Barbaricum) i nadreńskie (tereny pozostające pod panowaniem Rzymian, a następnie Franków). O bezpośrednich i pośrednich kontaktach ziem Polski z tymi obszarami możemy wnioskować na podstawie występowania na naszym terenie importów noszących znamiona kultury prowincjonalnorzymskiej (monety, naczynia i paciorki szklane, naczynia brązowe i złote), pewnych ilości kruszców szlachetnych w formie prostych przedmiotów, czy wreszcie naśladownictw wzorów prowincjonalnorzymskich w miejscowym materiale.

Z tej grupy „importy pozamonetarne” stanowią formalnie kontynua-

¹ Artykuł ten jest rozwinięciem pracy magisterskiej napisanej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego pod kierunkiem prof. dra hab. Jerzego Kolendo w 1982 roku, zatytułowanej: Importy o charakterze prowincjonalnorzymskim na ziemiach polskich w okresie wędrówek ludów.

² Między innymi poważną część ogólnej liczby stanowisk archeologicznych z tego okresu (około 1/3) tworzą znaleziska monet bez żadnego kontekstu archeologicznego.

³ Por. K. Jażdżewski, Problematyka i potrzeby badań nad V — VII wiekiem, „Archeologia Polski”, t. XIII, 1968, s. 277n.

cję fali importów przemysłowych z okresu rzymskiego, jednak wykazują odmienny charakter napływu i inną proveniencję. Mogły one pochodzić z trzech źródeł:

1) wytworzone przez rdzenną, od dawna już zromanizowaną ludność prowincji rzymskich na terenie Imperium, bądź przez mieszkańców miast greckich na północnych wybrzeżach Morza Czarnego, należących do tego samego kręgu cywilizacji śródziemnomorskiej.

2) wytworzone na obszarze prowincji rzymskich przez barbarzyńskich najeźdźców, którzy osiedlając się tam w okresie wędrówek ludów przejmowali elementy miejscowej, prowincjonalnorzymskiej kultury⁴.

3) wytworzone na terenie Barbaricum, w jego południowej strefie, która wykazywała najsilniejsze powiązania z obszarami Imperium⁵. W tym przypadku wytwórcami importów mogli być barbarzyńcy bądź imigranci z terenów Imperium.

Wszystkie tego rodzaju importy, wykonane w stylu i z użyciem technik rodem z prowincji rzymskich, znalezione na ziemiach Polski a datowane na okres wędrówek ludów, określane tu będą jako „importy o charakterze prowincjonalnorzymskim”.

Ramy przestrzenne tej pracy obejmują historyczno—geograficznie ukształtowany obszar naszego kraju, z pominięciem jego północno—wschodniej części, zajmowanej w okresie wędrówek ludów przez kulturę zachodniobałtyjską. Obszar tej kultury w sposób zdecydowany odcina się bowiem w tym czasie od reszty naszych ziem, pozostając na uboczu wielkich ruchów ludnościowych⁶, a także wyróżnia się specyficznym charakterem napływu interesujących nas importów⁷. W ten sposób wyznaczony obszar nie pokrywa się w pełni z podziałami kulturowymi

⁴ Por. między innymi: I. Bóna, I Longobardi e la Pannonia, w: *Atti del Convegno Internazionale sul tema: La civiltà dei Longobardi in Europa*, Accademia Nazionale dei Lincei, R. CCCLXXI, Quaderno 189, Roma 1974, s. 251; G. Gomolka, *Zur Kontinuität des provinziäl-römischen Metalhandwerks*, w: *Die Römer an Rhein und Donau*, Berlin 1978, s. 227, 229; G. von Bülow, *Die Keramikproduktion. Werkstätten und Produzenten*, w: *Die Römer...*, s. 257; B. Döhle, *Zum Fortbestand der Glasproduktion*, w: *Die Römer...*, s. 298.

⁵ Przykładem daleko na północ sięgającej infiltracji kultury prowincjonalnorzymskiej może być odkryty w Komorowie nad górnym Dniestrem warsztat szklarski z 2. połowy III—IV wieku (M.J. Smiško, *Poselennja III—IV st.n.e. iz slidami skljanogo virobništva bilja s Komariv, Černiveckoj oblasti*, „*Materiali i Doslidžennja z Archeologii Prikarpatcja i Volini*”, nr 5, 1964, s. 67—80).

⁶ J. Okulicz, *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e.*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1973, s. 421; J. Jaskanis, J. Okulicz, *Kultura zachodniobałtyjska*, w: *Prahistoria Ziemi Polskich*, t. V, *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1981, s. 245.

⁷ J. Jaskanis, J. Okulicz, *Kultura...*, s. 248.

okresu wędrówek ludów, jednak przy uwzględnieniu specyfiki tego okresu oraz przypuszczalnego modelu napływu uwzględnionych tu importów na nasze ziemie, wydaje się, iż proponowane tu przestrzenne ujęcie problematyki ma swoją rację bytu.

Zakres chronologiczny pracy sprowadza się do ram okresu wędrówek ludów na ziemiach Polski, za którego początek przyjmuję ostatnie ćwierćwiecze IV wieku, koniec natomiast umieszczam najpóźniej w połowie VI wieku⁸. Odnosnie do periodyzacji wewnętrznej tego okresu, wydaje się słuszne wydzielenie jego wczesnej i późnej fazy, z cezurą około połowy V wieku⁹. Należy przy tym zaznaczyć, iż wczesna faza okresu wędrówek ludów nie pokrywa się w całości z fazą D Eggersa, a przypada raczej na jej młodszy odcinek¹⁰.

I. ANALIZA IMPORTÓW

MONETY

Na obszarze naszego kraju wystąpiło 88 znalezisk monet (w tym 22 skarby) datowanych emisjami z lat 364—565, z czego przytłaczającą ich większość stanowią znaleziska monetarne bez żadnego kontekstu archeo-

logicznego. Z kolei wśród tej masy znalezisk największą grupę stanowią solidy — 59, w tym 15 skarbów, łącznie ponad 612 monet.

Ze względu na chronologię i przypuszczalne mechanizmy napływu (na ogół wiążące się z określonym kruszcem) nasuwa się podział tych znalezisk na następujące grupy¹¹:

GRUPA I — znaleziska monet brązowych i sporadycznie srebrnych, datowanych emisjami Walentyniana I (364—375) i Wa-

⁸ Por. K. Godłowski, Z. Woźniak, *Chronologia*, w: *Prahistoria...*, s. 56; K. Godłowski w: *Prahistoria...*, s. 461; tenże: *Okres wędrówek ludów na Pomorzu, „Pomorania Antiqua”*, t.X, 1981, s. 66—67, 104.

⁹ Por. K. Godłowski, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, „*Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Archeologiczne*”, z. 11, 1970, s. 110; K. Godłowski, Z. Woźniak, *Chronologia...*, s. 56, 57.

¹⁰ K. Godłowski, Z. Woźniak, *Chronologia...*, s. 56; K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 66—67.

¹¹ Kryterium klasyfikującym skarby w obręb poszczególnych grup stanowią najpóźniejsze emisje depozytów. Wyróżniona poniżej II grupa znalezisk pokrywa się częściowo pod względem rozpiętości chronologicznej z grupami III i IV — wynika to stąd, iż zapewne w rzeczywistości miał miejsce w tym samym czasie napływ na nasz obszar monet brązowych grupy II i solidów grupy III, a następnie IV, lecz było to spowodowane zapewne odmiennymi przyczynami.

lensa (364—378) — 9 znalezisk, w tym 1 skarb¹², grupujące się na Śląsku, w rejonie Kujaw oraz w okolicach Gdańska.

GRUPA II — brązowe i sporadycznie srebrne monety z lat 379—455 (główna ich część to znaleziska datowane emisjami Teodozjusza I (379—395). Resztę stanowią pojedyncze monety Magnusa Maksymusa (383—388), Arkadiusza (395—408), Honoriusza (395—423) i Walentyniana III (425—455) — 11 znalezisk, w tym 2 skarby, grupujące się przede wszystkim na Śląsku i w Małopolsce oraz sporadycznie nad dolną Wisłą, w Wielkopolsce i na Pomorzu Zachodnim.

GRUPA III — solidy Walentyniana I (364—375), Walentyniana II (375—392), Teodozjusza I (379—395), Magnusa Maksymusa (383—388), Arkadiusza (395—408) — 7 znalezisk, w tym 2 skarby (łącznie ponad 13 solidów), w 3 przypadkach solidy tej grupy wystąpiły w skarbach grupy IV, jeden raz w skarbie grupy V. i jeden raz w skarbie grupy VI, po 2 znaleziska wystąpiły na Śląsku, w Małopolsce i nad środkową Wartą, jedno w rejonie Elbląga.

GRUPA IV — 27 znalezisk solidów Honoriusza (395—423), Teodozjusza II (408—450) i Walentyniana III (425—455) (w tym 6 skarbów) oraz dwa luźne znaleziska monet Marcjana (450—457) (razem ponad 210 solidów). Czterokrotnie solidy tej grupy wystąpiły w skarbach grupy V, a trzykrotnie w skarbach grupy VI. Znaleziska koncentrują się głównie w rejonie Elbląga, mniej są liczne na Pomorzu Środkowym, w dwóch przypadkach wystąpiły nad środkową Wartą, dwukrotnie na Śląsku i trzykrotnie w Małopolsce.

GRUPA V — znaleziska solidów, datowane emisjami z lat 457—491¹³: Leona I (457—474) — najliczniej tu reprezentowanymi, Libiusza Sewera (461—465), Antemiusza (467—472), Gliceriusza (473—474), Zenona (474—491) i Basiliskusa

¹² Brązowa moneta Walensa z miejscowości Gdańsk-Święty Wojciech może być znaleziskiem nieautentycznym, pochodzącym ze zbioru nowożytnego kolekcjonera — por. W. Łęga, *Handel między państwem rzymskim a Pomorzem nadwiślańskim od I w. p.n.e. do VI w. n.e.*, „Przegląd Archeologiczny”, t.X, 1958, s. 76.

¹³ W skarbie z Konarzewa woj. Płock, w którym wystąpiły między innymi solidy Honoriusza i Walentyniana III, najmłodszą monetą jest srebrna emisja Zenona (474—491).

(475—476), w sumie 16 znalezisk, w tym 5 skarbów (razem ponad 66 solidów). Trzykrotnie solidy tej grupy wystąpiły w skarbach grupy VI. Znaleziska koncentrują się w rejonie dolnej Wisły i nad Zatoką Gdańską, w tym też w okolicach Elbląga, dwa znaleziska wystąpiły nad Regą i Parsętą, jedno w rejonie Poznania i jedno nad Bzurą (skarb w Konarzewie woj. Płock).

GRUPA VI — znaleziska solidów datowane emisjami Anastazjusza I (491—518) — 7 znalezisk, w tym 3 skarby (ponad 172 solidy), odkrytych wyłącznie na Pomorzu, gdzie układają się w dwie strefy występowania: w rejonie Zatoki Gdańskiej oraz na Pomorzu Środkowym i Zachodnim.

GRUPA VII — brązowe i czasem srebrne monety Justyniana I (527—565) i jedna brązowa moneta Justyna I (518—527) — 6 znalezisk luźnych i 1 skarb¹⁴, znaleziska te koncentrują się głównie na Podkarpaciu.

Prawdopodobnie do IV, V lub VI grupy należałoby zaliczyć dwa skarby złotych monet znad Zatoki Puckiej i Gdańskiej (Brzeźno, Połchowo, Wielka Wieś, woj. Gdańsk), liczące łącznie ponad 250 monet, o chronologii których nie mamy dokładniejszych wiadomości.

IMPORTY O CHARAKTERZE PROWINCJONALNORZYMSKIM

Poniżej uwzględnionych zostało 39 stanowisk z ziem Polski z okresu wędrówek ludów, na których wystąpiły importy o charakterze prowincjonalnorzymskim. Wśród tych znalezisk dają się wyróżnić trzy podstawowe grupy zabytków. Pierwszą stanowią naczynia szklane, które wystąpiły na 17 stanowiskach, drugą szklane paciorki (29 stanowisk), trzecia zaś grupa, niespójna pod względem formalnym, obejmuje 2 zabytki metalowe, pochodzące z dwóch stanowisk.

Przeważająca liczba tych znalezisk datowana jest na wczesną fazę okresu wędrówek ludów, podczas gdy jedynie trzy z nich można odnieść do późnej fazy tego okresu.

Najbardziej reprezentatywną tutaj grupą importów są naczynia szklane. Można je zaklasyfikować do kilku podstawowych grup typologicznych, po części dość wyraźnie zróżnicowanych chronologicznie.

Najliczniejszą grupę naczyń stanowią znaleziska grubościennych, na ogół oliwkowozielonych pucharów szklanych, zdobionych szlifowanymi

¹⁴ W przypadku znaleziska brązowej monety Justyniana I z miejscowości Gdańsk—Święty Wojciech zachodzi taka sama ewentualność, jak w przypadku monety Walentyniana z tego samego stanowiska — por. przypis 12.

owalami i głębokimi rowkami dookolnymi przy wylewie. Ogólnie określane w literaturze jako typy E 227—230, w ujęciu G. Raua¹⁵ sklasyfikowane zostały jako typy Kowalki i Ługi. Puchary te wystąpiły na 12 stanowiskach z okresu wędrówek ludów, koncentrując się na obszarze grupy nidzickiej oraz na terenie skupiska kultury wielbarskiej nad Liwem, a także, w mniejszym zagęszczeniu, w południowo—zachodniej części terytorium kultury przeworskiej oraz w kulturze luboszyckiej.

Wydaje się, że wszystkie te znaleziska zaklasyfikować można do starszego odcinka wczesnej fazy okresu wędrówek ludów (schyłek IV—IV/V wiek). Wskazuje na to analiza chronologii zespołów, w obrębie których znaleziono te importy.

Omawiane naczynia szklane pochodziły najprawdopodobniej z warsztatów miast nadczarnomorskich, bądź z ośrodków działających na terenie kultury czerniachowskiej¹⁶.

Wyłącznie na Pomorzu, w grupie dębczyńskiej i w kulturze wielbarskiej wystąpiły naczynia szklane z tak zwanym „pętelkowatym” ornamentem. Najbardziej reprezentatywne są tutaj wysokie, smukłe, cienkościenne puchary, ale obok nich występują także naczynia o przysadzistych formach. Chronologia tej grupy naczyń odnoszona jest do schyłku fazy D, około połowy V wieku. Naczynia te powstały najprawdopodobniej w warsztatach nadreńskich¹⁷.

W 1952 roku odkryty został na osadzie w Piwonicach, woj. kaliskie, szklany puchar na nóżce, żółtobrazowej barwy z plastycznym ornamentem czterech dużych owali¹⁸. Posiada on wyraźne analogie do pucharu z Kosina koło Beregowia (Ukraina Zakarpacka)¹⁹. Puchary te wywodzą się najprawdopodobniej ze wschodnich, bałkańskich prowincji Impe-

¹⁵ G. Rau, Körpergräber mit Glasbeigaben des 4. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum, „Acta Praehistorica et Archaologica, t.III, 1972, s. 124 n.

¹⁶ J. Okulicz, Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu, „Archeologia Polski”, t.XV, 1970, s. 464—465 — tam wcześniejsza literatura; G. Rau, op. cit., s. 116; mniejsza różnica w poziomach rozwoju kulturowego oraz częstsze kontakty między państwem bosporańskim a barbarzyńcami niż w przypadku tych ostatnich i Imperium Rzymskiego sprawiły, iż z północnych wybrzeży M. Czarnego silniej niż z innych obszarów promieniować mogły na Północ prowincjonalnorzymskie impulsy kulturowe.

¹⁷ K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 76, 83—86 — tam podstawowa literatura.

¹⁸ K. Dąbrowski, J. Karwowska, Metoda konserwacji szkła rzymskiego na przykładzie kielicha ze wsi Piwonice pow. Kalisz, „Wiadomości Archeologiczne”, t.XX, 1954, s. 179—185.

¹⁹ J. Werner, Studien zu Grabfunden des V. Jahrhunderts aus der Slowakei und der Karpatenukraine, „Slovenska Archeologia”, t.VII, 1959, s. 427—428, przypis 10, tabl. I: 1,2.

rium. Przez J. Wenera określone one zostały jako typ „Tu — Piwonice” i datowane są na ostatnie dziesięciolecie I połowy V wieku i początki II połowy tego stulecia²⁰.

Poza uwzględnionymi wyżej naczyniami szklanymi z naszych ziem, wystąpiły jeszcze dwa znaleziska szkieł, nie dające się zaliczyć do jakiegokolwiek typu. Jest to ułamek cienkościennego naczynia z żółtego, przezroczystego szkła, z ornamentem w postaci prostej linii, przebiegającej zapewne dookoła, pochodzący z cementarzyska typu dobrodzieńskiego z Olsztyna, woj. częstochowskie oraz fragment naczynia z białego szkła, o kształcie stożkowatym z grobu nr 1 z Pruszcza, woj. gdańskie. To ostatnie znalezisko wystąpiło razem ze szklanym pucharem z pętelkowatym ornamentem.

Następną grupę importów, najliczniejszą, tworzą paciorki szklane. W okresie rzymskim i w okresie wędrówek ludów stanowią one poza monetami najbardziej rozpowszechnioną w Barbaricum grupę importów, wywodzących się z kręgu kultury prowincjonalnorzymskiej. Jednocześnie jednak są one kategorią zabytków najsłabiej opracowaną²¹. Paciorki szklane odznaczają się wyjątkową specyfiką w materiale archeologicznym. Pomimo ogromnego ich zróżnicowania pod względem surowca, techniki wykonania i formy napotykały bardzo poważne problemy przy próbach określenia ich dokładniejszej chronologii. Wiąże się to przede wszystkim ze słabo jeszcze rozwiniętymi badaniami nad tą kategorią importów, a zwłaszcza z badaniami technologicznymi, które inicjuje dopiero praca T. Stawiarskiej²².

Z ziem Polski (z pominięciem kultury zachodniobałtyjskiej), z okresu wędrówek ludów uwzględniono w tej pracy 30 stanowisk, na których wystąpiły paciorki szklane²³. Koncentrują się one dość wyraźnie na obszarze grupy dobrodzieńskiej, występują na całym obszarze kultury wielbarskiej z zagęszczeniami w grupie nidzickiej i przy ujściu Wisły

²⁰ J. Werner, op. cit., s. 422, 427; G. Rau, op. cit., s.166; K. Godłowski, Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku, „Materiały Starożytnie i Wczesnośredniowieczne”, t. IV, 1977, s. 221.

²¹ Por. uwagi na ten temat M. Mączyńskiej, Uwagi o chronologii i rozprzestrzenieniu paciorków w okresie rzymskim i wczesnej fazie okresu wędrówek ludów w Polsce, „Archeologia Polski”, t. XVII, 1972, s. 349n., a także: Paciorki z okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum, „Archeologia”, t.28, 1977, s.61—92, oraz T. Stawiarskiej, Paciorki szklane z okresu wpływów rzymskich występujące w kulturze zachodniobałtyjskiej, „Archeologia Polski”, t.XIX,1974, s. 177—233; także: Ozdoby szklane z okresu wpływów rzymskich w północnej Polsce (Studium archeologiczno-technologiczne), praca doktorska napisana w IHKM PAN, Warszawa 1980.

²² T. Stawiarska, Ozdoby szklane...,

²³ Por. M. Mączyńska, Paciorki..., ryc. 4.

oraz w grupie dębczyńskiej. Jedynie trzy stanowiska z paciorkami: Biskupin, woj. bydgoskie, cmentarzysko w Oszczywilku, woj. kaliskie oraz skarb z Wapna, woj. pilskie²⁴ możemy datować na późną fazę okresu wędrówek ludów.

Za jeden z najbardziej charakterystycznych dla wczesnej fazy okresu wędrówek ludów (ale też i dla młodszej fazy okresu późnorzymskiego) typów uchodzą paciorki kubooktaedryczne²⁵. Ponadto dość rozpowszechnione są w fazie D paciorki beczułkowate i kuliste²⁶, płaskie, krążkowate, pojedyncze paciorki millefiori, a także żeberkowane, w tym stożkowate.

Na cmentarzysku warstwowym w Dobrodzieniu—Rędzinie, woj. częstochowskie, w sąsiedztwie jednego z odkrytych tam mieczy znaleziono duży, dwustożkowaty paciorek z zielonego szkła²⁷. Znaleździ to interpretuje się jako tak zwany paciorek mieczowy, amulet, który był przywiązywany do rękojeści miecza. Zwyczaj ten kojarzy się ze środowiskiem huńskim²⁸. Podobnego typu znaleziska znamy też z Żernik Wielkich, woj. wrocławskie²⁹ oraz z Dobieszewic, woj. bydgoskie³⁰. Nie jest wykluczone, że importy te należałoby wiązać (zwłaszcza paciorki z Dobrodzienia i Żernik Wielkich) z infiltracją huńską na nasze ziemie w okresie panowania Attyli³¹. Tak więc, być może w tym jednym przypadku udałoby się uściślić chronologię pewnej grupy paciorków szklanych.

Paciorki z późnej fazy okresu wędrówek ludów z naszych ziem niewiele różnią się od paciorków z okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów, jak również od form wczesnośredniowiecznych³².

²⁴ Skarb z Wapna zaliczany jest w obręb grupy znalezisk z „importami skandynawskimi” — J. Żak, *Studia nad kontaktami handlowymi społeczeństw zachodniosłowiańskich ze skandynawskimi od VI do VIII w n.e.*, Wrocław 1962, s. 56—59.

²⁵ M. Mączyńska, *Uwagi...*, s. 373—374, 376.

²⁶ Tamże, s. 363.

²⁷ J. Szydłowski, *Trzy cmentarzyska typu dobrodzieńskiego*, „Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu, Archeologia”, 1974, s. 80, poz. 363, tabl. CII/k; tenże, *Grupa dobrodzieńska jako wyraz lokalnych przemian w schyłkowej fazie kultury przeworskiej*, Katowice 1977, s. 28, 54.

²⁸ J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München 1956, s. 27, 35, 37, 123, zestawienie IV, pozycja 625, mapa 11; por. też J. Olczak, *Zagadnienie funkcji i pochodzenia przedmiotu szklanego z Dobieszewic (okres wpływów rzymskich)*, „*Slavia Antiqua*, t. XIX, 1972, s. 178—179; J. Szydłowski, *Grupa dobrodzieńska...*, s. 28, 54, 93.

²⁹ L. Zotz, *Die spätgermanische Kultur Schlesiens im Gräberfeld von Gross Sürding*, Leipzig 1935, s. 63—66.

³⁰ J. Olczak, *op. cit.*, s. 169—182.

³¹ J. Szydłowski, *Grupa dobrodzieńska...*, s. 93; por. też J. Werner, *Beiträge...*, s. 33—35.

³² M. Mączyńska, *Uwagi...*, s. 375, 384.

Nie dysponujemy dziś danymi wystarczającymi do definitywnego określenia kierunków napływu poszczególnych grup paciorków znalezionych na ziemiach Polski. Można jedynie stwierdzić, że ta kategoria zabytków stanowi importy napływające z różnych warsztatów i obszarów³³.

Poza wyżej wymienionymi grupami importów o charakterze prowincjonalnorzymskim wystąpiły jeszcze dwa zabytki — w Pruszczu, woj. gdańskie i w Wapnie, woj. pilskie. Na cmentarzysku w Pruszczu w grobie nr 1, tam gdzie znaleziono również dwa naczynia szklane, odkryto brązową misę, mającą analogie do mis znalezionych na obszarach dzisiejszej wschodniej Francji, Belgii i Wielkiej Brytanii w końcu IV—IV/V wieku³⁴. Naczynia brązowe z okresu rzymskiego należą w Polsce do podstawowych kategorii importów rzymskich, zaś okaz z Pruszcza jest najpóźniejszym chronologicznie zabytkiem tejże kategorii. W skarbie z Wapna, datowanym na późną fazę okresu wędrówek ludów (V/VI wiek³⁵), gdzie znajdowały się też paciorki szklane, znaleziono złote naczynko, o nieznanym nam bliżej formie, z uwagi na to, że zaginęło. Wysuwane jest przypuszczenie, że nawiązywało ono do bulli antycznych z obszaru Bizancjum, a najbliższą doń analogią mogła być srebrna kapsułka z Han Potoci koło Mostaru w Hercegowinie, datowana na I połowę VI wieku³⁶.

Odrębne zagadnienie stanowi problematyka naśladownictw importów o charakterze prowincjonalnorzymskim w materiale miejscowym na naszych ziemiach. Najbardziej uchwytnie są dla nas w tym względzie naśladownictwa naczyń szklanych w ceramice. Chodziłoby tutaj o tak zwane naczynia z fałdami, znane między innymi z cmentarzyska typu dobrodzieńskiego w Olsztynie, woj. częstochowskie, których forma najprawdopodobniej zainspirowana została wzorami naczyń szklanych, zapewne jeszcze na terenie prowincji rzymskich³⁷. Poza tym mamy 5 pucharków glinianych z cmentarzyska w Dobrodzieniu—Rędzinie, woj. częstochowskie, 1—2 naczynia ze Szczedrzyka, woj. opolskie³⁸ oraz 1 naczynie z Witowa, woj. płockie³⁹. Są one zapewne naśladownictwami

³³ Op. cit., s. 349—390; ta sama: Paciorki..., s. 89; T. Stawiarska, Paciorki..., s. 173n.

³⁴ K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 76 — tam podstawowa literatura.

³⁵ Op. cit., s. 92.

³⁶ J. Żak, op. cit., s. 103 — tam obszerniejsza literatura; ostatnio: E. Gąssowska, Bizancjum a ziemia północno—zachodnio—słowiańskie we wczesnym średniowieczu, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979, s. 96.

³⁷ J. Szydlowski, Grupa dobrodzieńska..., s. 60—61, przypis 286, 287; H. Dobrzańska, Zagadnienie datowania ceramiki toczonej na kole w kulturze przeworskiej, „Archeologia Polski”, t. XXIV, 1980, s. 118.

³⁸ J. Szydlowski, Trzy cmentarzyska..., tabl. CXVIa,b,c,f, CXVIIc, XXXVa,b.

³⁹ H. Dobrzańska, op. cit., s. 130.

naczyń szklanych, między innymi typów E 195 lub E 189 oraz E 234 (typ Ługi)⁴⁰.

KRUSZEC

O tej kategorii importów z okresu wędrówek ludów na naszych ziemiach możemy przede wszystkim jedynie domniemywać. Interesować nas będą przedmioty złote i srebrne w formie sztabek, bądź prostych ozdób, złomu, zniszczonych przedmiotów (między innymi mis), które utraciły już swoją pierwotną funkcję. Owe metale w tej formie miały dla starożytnych zapewne jedynie znaczenie kruszcowe. Prawdopodobnie znaczna ich część użyta została przez „barbarzyńców” do wyrobu miejscowych ozdób, co uniemożliwia ich dzisiejsze zidentyfikowanie⁴¹.

Poświadczeniem istnienia owego zjawiska na naszych ziemiach może być znalezisko z Młoteczna, woj. elbląskie. W skarbie tym obok złotego medalionu Konstancjusza II z lat 335—337, dwóch złotych wisiorków koszyczkowatych, złotej fibuli i łańcuszka, wystąpiło 8 fragmentów pociętych 2 mis srebrnych zdobionych scenami figuralnymi o łącznej wadze 1051g⁴². Misy te zostały najprawdopodobniej pocięte jeszcze na obszarze Imperium i opuściły jego granice około połowy IV wieku⁴³. Do ziemi, wraz z całym skarbem, dostały się w II połowie lub w ostatnim ćwierćwieczu IV wieku, a najpóźniej w początkach V wieku⁴⁴.

II. MOŻLIWOŚCI INTERPRETACJI

Przemiany zachodzące na naszych ziemiach w okresie wędrówek ludów w sposób dość wyraźny uzależnione były od wydarzeń rozgrywających się na obszarach nadczarnomorskich, a zwłaszcza naddunajskich. Powiązania te uchwytne być mogą przede wszystkim poprzez zjawisko występowania na ziemiach Polski importów pochodzących właśnie z tamtych obszarów — głównie monet i importów o charakterze

⁴⁰ J. Szydłowski, Grupa dobrodzieńska..., s. 65—66; H. Dobrzańska, op. cit., s. 130.

⁴¹ Por. O. Voss, The Høstentrop silver Hoard and its Period, „Acta Archaeologica”, vol. 25, 1954, s. 171—219; J. Okulicz, Studia..., s. 488—489; A. Bursche, Moneta i kruszec w kulturze wielbarskiej w okresie późnorzymskim, Praca magisterska napisana w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1980, s. 81—88; K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 79.

⁴² K. Godłowski, Okres wędrówek ludów... s. 79.

⁴³ A. Bursche, op. cit., s. 88.

⁴⁴ M. Ebert, Neuerwerbungen des Prussia-Museums, „Prussia”, t. 24, 1923, s. 149—172; K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., op. cit., s. 80.

prowincjonalnorzymskim. W oparciu o tę bazę źródłową można pokusić się o zinterpretowanie przebiegu i form kontaktów naszych ziem z kręgiem kultury prowincjonalnorzymskiej w okresie wędrówek ludów.

CZASY WALENTYNIANA I (364—375)

Trzy pierwsze ćwierćwiecza IV wieku zaznaczają się nad środkowym Dunajem jako okres wyraźnej rzymskiej przewagi militarnej i politycznej. Po zwycięskich wojnach Dioklecjana, Galeriusza i Konstantyna Wielkiego z Sarmatami, w 322 roku narzucony zostaje tym ostatnim układ na korzystnych dla Imperium warunkach, w ramach którego na pewien okres Rzymianie przejmują zwierzchnictwo nad sarmackimi obszarami nad Cisą⁴⁵. W 332 roku podobny układ zawarty zostaje z pokonanymi przez Konstantyna Wielkiego Gotami. Zapanowuje odtąd nad Dunajem na przeciąg czterdziestu lat stosunkowo stabilny pokój, przerywany jedynie kilkakrotnie nieudanymi najazdami barbarzyńców za panowania Konstansa i Konstancjusza II⁴⁶.

Ostatnie lata rzymskiej dominacji nad środkowym Dunajem przypadły na panowanie Walentyniana I (364—375). W 375 roku dochodzi do ostatniej próby rzymskiej ekspansji na obszar naddunajskiego Barbaricum, czego wyrazem jest odwetowa wyprawa Walentyniana przeciwko Kwadom. Jednakże śmierć cesarza w tym samym roku oraz pojawienie się zagrożenia ze strony barbarzyńców nad dolnym Dunajem przekreśliło zamiary utrzymania wpływów Imperium na Północy⁴⁷.

W latach 366—373 Walentynian I podejmuje szeroko zakrojoną akcję odbudowy i umocnienia limesu naddunajskiego, co stanowi kontynuację działalności na tym polu jego poprzedników, od Dioklecjana począwszy⁴⁸. W ramach tej akcji za panowania Walentyniana I Rzymianie zajmują i fortyfikują także przyczółki na lewym brzegu Dunaju, a nawet

⁴⁵ Prawdopodobnie pod rzymskim nadzorem wzniesiony został w latach 322—332 Limes Sarmatiae — pas umocnień wokół ziem sarmackich, ciągnących się łukiem od Aquincum do Viminacium (S. Soproni, *Limes Sarmatiae*, „*Archaeologiai Értesítő*”, t.96. 1969, s. 43—53.

⁴⁶ A. Mócsy, *Pannonia*, w: *Pauly-Wissowa Realenzyklopedie, Supplementband IX*, Stuttgart 1962, kol. 570—576; L. Barkóczy, *History of Pannonia*, w: *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest 1980, s. 110—115.

⁴⁷ A. Mócsy, op. cit., kol. 576—577; J. Dobiáš, *Dějiny československého území před vystoupením Slovanů*, Praha 1964, s. 280—283; J. Wielowiejski, *Kontakty Noricum i Pannonii z ludami północnymi*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1970, s. 168.

⁴⁸ Por. S. Soproni, *Der spätrömische Limes zwischen Visegrád und Esztergom*, w: *Limes Romanus Konferenz Nitra, Bratislava 1959*, s. 138, 142, 143; tenże, *Limes*, w: *The Archaeology...*, s. 223—225; tenże, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*, Budapest 1978; J. Wielowiejski, *Rzymianie nad środkowym Dunajem*, *Archeologia*, t. XVIII, 1967, s. 79, 82—91, 108, 109.

wkraczają do obiektów położonych w znacznej odległości za Dunajem⁴⁹. Między innymi ponownie obsadzona zostaje stacja w Oberleisberg, 28 km na północ od Dunaju⁵⁰.

W nawiązaniu do powyższych faktów stwierdzić należy, iż okres od czasów Konstantyna Wielkiego począwszy aż po drugą połowę lat siedemdziesiątych IV wieku to dla Pannonii lata pomyślnego rozwoju ekonomicznego⁵¹. Jednocześnie dysponujemy wyraźnymi dowodami na to, iż za czasów Walentyniana I istniała zorganizowana wymiana handlowa Rzymian z barbarzyńcami z Północy. Dobitym tego wyrazem jest znaleziona koło Esztergom (starożytna Solva) inskrypcja erekcyjna burgus pod wymowną nazwą *Commercium*, wzniesionego w 371 roku⁵².

Wydaje się, iż właśnie za czasów Walentyniana I nasze ziemie utrzymywały dość ożywione stosunki handlowe z naddunajskimi prowincjami Imperium. Sprzyjała temu z jednej strony pomyślna sytuacja polityczno—ekonomiczna tychże prowincji, z drugiej zaś znaczna intensyfikacja osadnictwa, związana z ożywieniem demograficznym i gospodarczym na naszych ziemiach, przypadająca na starszy odcinek fazy D⁵³. Głównym, a przynajmniej najbardziej dla nas uchwytnym, przedmiotem handlu był zapewne bursztyn⁵⁴, ekwiwalentem którego były przede wszystkim brązowe monety o niskiej sile nabywczej⁵⁵. Właśnie bowiem brązowe monety dynastii Konstantynów oraz Walentyniana I i Walensa są najpowszechniejszą kategorią importów rzymskich na naszych ziemiach w II i III ćwierćwieczu IV wieku⁵⁶.

⁴⁹ Za panowania Walentyniana I ponownie zostaje obsadzonych szereg przyczółków na lewym brzegu Dunaju, między innymi w Bramie Devińskiej, stacja II w Devinie oraz w Milanovcach (J. Wielowiejski, *Rzymianie...*, s. 79).

⁵⁰ J. Wielowiejski, op. cit., s. 95 — tam obszerniejsza literatura.

⁵¹ Á. Salamon, L. Barkóczy, *Archeologičeskie danne k periodizaciji pozdnierimskoj Pannonii (376—476)*, w: *Drevnosti epochi velikogo pereselenija narodov V—VIII vekov*, Moskwa 1982, s. 31.

⁵² I. Paulovics, *A nógrádverőcei római erőd feltárása*, „*Archaeologiai Értesítő*”, t.47, 1934, s. 158—163; J. Wielowiejski, *Rzymianie...*, s. 90; J. Kolendo, *A la recherche de l'ambre Baltique. L' expedition d' un chevalier Romain sous Néron*, „*Studia Antiqua*”, 1981, s. 70, przyp. 23.

⁵³ J. Okulicz, *Plemiona grupy nidzickiej kultury grobów jamowych (w okresie od końca II w. p.n.e. do V w. n.e.)*, Warszawa 1965, s. 246; K. Godłowski, *Kultura przeworska na Górnym Śląsku*, Katowice—Kraków 1969, s. 32—230; tenże, w: *Prahistoria...*, s. 129, 131, 454; S. Pazda, *Studia nad rozwojem osadnictwa ludności kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, „*Studia Archeologiczne*” t.4, 1971, s. 153.

⁵⁴ Świadczyć może o tym skład surowca bursztynowego w Nógrádverőce (Pannonia) pochodzący z 2. połowy IV wieku (I. Paulovics, op. cit., s. 163, J. Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 149).

⁵⁵ Por. J. Wielowiejski, *Główny szlak bursztynowy w czasach cesarstwa rzymskiego*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1980 s. 203.

⁵⁶ K. Godłowski, *Kultura przeworska...*, s. 230; tenże: *Materiały...*, s. 223; tenże, *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V—VII w.n.e.*, Kraków 1979, s. 32; tenże, w: *Prahistoria...*, s. 450, ryc. 218; E. Gąssowska, *Bizancjum...*, s. 18, J. Wielowiejski, *Główny szlak bursztynowy...*, s. 203.

Znaleziska monet datowanych emisjami Walentyniana I (364—375) i Walensa (364—378) — brązowe i srebrne monety z wyróżnionej tu wcześniej I grupy znalezisk monet — wykazują bardzo charakterystyczny rozrzut przestrzenny. Otóż układają się one wyraźnie wzdłuż klasycznego przebiegu szlaku bursztynowego na naszych ziemiach⁵⁷, występując wyłącznie na Śląsku, w rejonie Kujaw i w okolicach Gdańska. Sugerowałoby to, w połączeniu z wyżej przytoczonymi faktami odnośnie Pannonii, istnienie za czasów Walentyniana I stosunkowo dobrze zorganizowanego i prężnie funkcjonującego szlaku bursztynowego, biegnącego z Pannonii poprzez ziemie Markomanów i Kwadów w Czechach i Morawach, przez Bramę Morawską i przełęcze sudeckie, Śląsk, wschodnią Wielkopolskę i Kujawy w rejon ujścia Wisły.

Tym samym nurtem prawdopodobnie też napływały na nasz teren prowincjonalnorzymskie fibule typów A 187, 190—191, datowane na III ćwierćwiecze IV wieku⁵⁸, część paciorków szklanych, a być może i puchary szlifowane typów Kowalki i Ługi znajdujące na obszarze kultury przeworskiej i w kulturze luboszyckiej. Te ostatnie, pochodzące z obszarów nadczarnomorskich, mogły napływać w górę Dunaju do Pannonii, skąd szlakiem bursztynowym przenikałyby na Północ⁵⁹.

Napływ w tym okresie na nasze ziemie rzymskich medalionów, solidów oraz przedmiotów z kruszców szlachetnych wiązać chyba należy z przyczynami odmiennymi od wyżej przedstawionych, handlowych mechanizmów.

W krąg naszych zainteresowań wchodzi tutaj złote medaliony: 1 Konstantyna II (337—340) z Trzebiecka, woj. wrocławskie, 1 Konstancjusza II (337—361) z Młoteczna, woj. elbląskie, 1 Konstansa (337—350) z Opoczków, woj. bydgoskie, 1 Konstansa (337—350), 1 Walentyniana I (364—375), 1 Walentyniana I i Walensa (364—378) i 1 Walensa (364—378) z Zagórzyna, woj. kaliskie oraz 1 Walensa (375—378) z okolic Przemyśla⁶⁰, a także między innymi silikwy Konstancjusza II (337—361) ze skarbu z Zamościa⁶¹ oraz solidy IV wieku z kilku innych znalezisk z terenu

⁵⁷ Por. J. Wielowiejski, Główny szlak bursztynowy..., s. 117—123.

⁵⁸ J. Wielowiejski, Kontakty..., s. 43, 82—83 — tam szersza literatura.

⁵⁹ Por. J. Wielowiejski, Kontakty..., s. 32, 62—68; tenże; w: Prahistoria..., s. 399; Jednak bardziej prawdopodobne — biorąc pod uwagę trudności komunikacyjne, jakie stwarzały w starożytności Żelazne Wrota — wydaje się łączenie napływu pucharów szlifowanych na teren kultury przeworskiej i luboszyckiej z kontaktami tych jednostek kulturowych z ludnością kultury wielbarskiej.

⁶⁰ J. Wielowiejski, Uwagi o rozmieszczeniu znalezisk i funkcji rzymskich medalionów oraz monet adaptowanych do zawieszania, „Wiadomości Numizmatyczne”, t.XIV, 1970, s. 129—130; J. Kolendo, Medalion cesarza Walensa z okolic Przemyśla, „Archeologia”, t.XIX, 1968, s. 103—108.

⁶¹ T. Sulimirski, Znalezisko z Zamościa i jego tło, „Archeologia Polski”, t.XI, 1966, s. 118—174.

naszego kraju⁶², jak również wspomniane wyżej znalezisko pociętych fragmentów mis srebrnych z Młoteczna. Importy te najprawdopodobniej napłynęły na nasz obszar w II, III oraz w początkach IV ćwierćwiecza IV wieku, głównie jako subsydia płacone przez Rzymian barbarzyńcom (Gotom?), a także jako podarunki i łupy, które na ziemi Polski mogły dotrzeć bezpośrednio z Dunaju, bądź za pośrednictwem plemion osiadłych między Dunajem a Karpatami. Moment ich napływu do Barbaricum może zbiegać się czasowo z próbami Walentyniana I i Walensa pozyskania ludów północnego Barbaricum dla polityki Imperium⁶³. Wyraźne skupienie tego typu znalezisk, a również i importów schyłku IV i początku V wieku tworzy się na obszarze zachodniego Wołynia i wschodniej Lubelszczyzny. Jest to tak zwana grupa wschodniolubelsko—zachodniowołyńska⁶⁴.

Z kolei inne jeszcze mechanizmy powodowały w tym czasie napływ na tereny zajęte przez kulturę wielbarską i grupę dębczyńską pucharów szlifowanych typów Kowalki i Ługi. Napływały one szlakiem biegnącym z rejonu północnego Nadczarnomorza⁶⁵ wzdłuż Bohu, Dniestru i Bugu, przez terytorium kultury wielbarskiej w rejon ujścia Wisły, skąd przez Bałtyk docierały do południowej Skandynawii⁶⁶.

W stosunku do obszaru grupy dębczyńskiej daje się zauważyć, że o ile spotykamy tam w I, II i III ćwierćwieczu IV wieku dosyć liczne znaleziska pucharów szlifowanych typu Gąskowo — Zakrzów II oraz typu Kowalki⁶⁷, to brak jest zupełnie pucharów typu Ługi czy też Kowalki w zespołach datowanych na wczesną fazę okresu wędrówek ludów, które to zjawisko stwierdzone jest wyraźnie na terenie kultury wielbarskiej. Świadczy to o tym, iż około połowy IV wieku urwał się z jakichś przyczyn dopływ pucharów szlifowanych na terytorium grupy dębczyńskiej.

⁶² Por. K. Godłowski, w: *Prahistoria...*, s. 450, ryc. 218.

⁶³ A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire*, Oxford 1964, s. 140; J. Kolendo, *Medalion...*, s. 106n.; J. Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 83, 287; K. Dąbrowski, *Hunowie europejscy*, w: K. Dąbrowski, T. Nagrodzka, E. Tryjarski, *Hunowie europejscy, Protobułgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie, Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej*, z.4, Wrocław 1975, s. 58—59; A. Bursche, *op. cit.*, s. 105—107.

⁶⁴ T. Sulimirska, *op. cit.*, s. 141n.; K. Dąbrowski, *Hunowie...*, s. 69—70; E. Gąssowska, *op. cit.*, s. 90—91; na naszych ziemiach w obręb tej grupy zaliczamy skarby z Zamościa i Metelina woj. Zamość.

⁶⁵ Por. przypis 16.

⁶⁶ Por. H.J. Eggers, *Der römische Import im freien Germanien*, Hamburg 1951, s. 62—178; G. Ekholm, *Orientalische Gläser in Skandinavien während der Kaiser — und Merowingerzeit*, „*Acta Archaeologica*”, t. 27, 1956, s. 35—59; J. Okulicz, *Studia...*, *op. cit.*, s. 464; tenże: *Problematyka okresu wpływów rzymskich na Mazowszu i Podlasiu w świetle nowych badań*, w: *Badania Archeologiczne na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1975, s. 89; J. Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 66; tenże; w: *Prahistoria...*, s. 399; G. Rau, *Zur Provenienzffrage spätantiker Gläser*, „*Archeologisches Korrespondenzblatt*”, t. IV, 1974, s. 375.

⁶⁷ G. Rau, *Körpergräber...*, s. 124n.; R. Wołagiewicz, *Grupa dębczyńska*, w: *Prahistoria...*, s. 213; K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 72.

Najprawdopodobniej wraz z pucharami szlifowanymi napływały z obszarów nadcarnomorskich na nasz teren paciorki szklane, znane ze stanowisk kultury wielbarskiej i grupy dębczyńskiej, chociaż nie można wykluczyć, iż część paciorków dostała się na Pomorze morskim szlakiem handlowym, łączącym ten obszar z nadreńskimi ośrodkami Imperium.

POCZĄTKI OKRESU WĘDRÓWEK LUDÓW (IV ĆWIERĆWIECZE IV WIEKU — — I ĆWIERĆWIECZE V WIEKU)

Począwszy od połowy lat siedemdziesiątych IV wieku na obszarach nadcarnomorskich i naddunajskich zachodzą zasadnicze zmiany w stosunkach etnicznych, politycznych i kulturowych. Lata siedemdziesiąte IV wieku są cezurą zamykającą w tym rejonie Europy oraz na terenach przyległych okres dotychczasowej stabilizacji. Początek tym zmianom dała inwazja huńska na obszary nadcarnomorskie w 375 roku, która uruchomiła wielkie przesunięcia etniczne na zachód i południe⁶⁸.

Inwazja huńska z 375 roku bezpośrednio położyła kres istnieniu miast Królestwa Bosporańskiego⁶⁹ oraz dalszemu rozwojowi kultury czerniachowskiej⁷⁰. Z tymi faktami wiązać należy urwanie się napływu pucharów szlifowanych na Północ. Puchary te docierały na nasz obszar najpóźniej do końca III ćwierćwiecza IV wieku, zaś do ziemi dostawały się podczas trwania fazy C/D, przypadającej na ostatnie ćwierćwiecze IV stulecia i początki V w.⁷¹. Teza taka nie koliduje z chronologią pucharów szlifowanych G. Raua, który przecież datował je nie w oparciu o moment ich produkcji, lecz miał na uwadze chronologię zespołów, w obrębie których znaleziono te szkła. Wyznaczał więc tym samym jedynie moment dostania się tych pucharów do ziemi⁷².

W następstwie wtargnięcia Hunów na obszary nadcarnomorskie, dochodzi w drugiej połowie lat siedemdziesiątych IV wieku do przełamania przez barbarzyńców limesu nad dolnym Dunajem i usadowienia się ich w obrębie prowincji bałkańskich i środkowonaddunajskich. I tak w 376 roku przekraczają dolny Dunaj Wizygoci oraz ostrogocko—huńsko—alańska grupa Alatheusa i Saphraca, w wojnie z którymi w 378 roku Rzymianie ponoszą dotkliwą klęskę w bitwie pod Adrianopolem⁷³. W rok później (379/380) cesarz Gracjan zmuszony jest wyrazić zgodę na

⁶⁸ F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, t.I, Berlin 1959, s. 349—353.

⁶⁹ V.F. Gajdukevič, *Das Bosporanische Reich*, Berlin 1971, s. 494—495.

⁷⁰ K. Godłowski, *Kultura przeworska*, w: *Prahistoria...*, s. 131.

⁷¹ J. Okulicz, *Plemiona...*, s. 122.

⁷² G. Rau, *Körpergräber...*, s. 124n.

⁷³ R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d’Atharic*, Bucarest 1957; F. Altheim, op. cit., s. 354; A.H.M. Jones, op. cit., s. 152n.; L. Varady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376—476)*, Budapest 1969, s. 376—377.

osiedlenie się grupy Alatheusa i Saphraca w Pannonii⁷⁴. Wydarzenia te miały przełomowe znaczenie dla Imperium, które od tej chwili traci ostatecznie inicjatywę nad Dunajem i już nigdy nie dane mu będzie uwolnić się od zalewu barbarzyńców.

W latach następnych naddunajskie prowincje Imperium nękane są powstaniem federatów wizygockich i pannońskich oraz niszczącymi najazdami innych barbarzyńców. I tak w 385 roku Pannonię najeżdżają Sarmaci⁷⁵, w latach 391—392 oraz 395 znaczne obszary Mezji, Tracji i Illyricum poddane są potężnym, daleko idącym w swych konsekwencjach najazdom Hunów⁷⁶. W 395 roku najeżdżają Pannonię Markomaniowie a w 401 roku Recję i Noricum Wandalowie⁷⁷.

W latach 405—406 ma miejsce niezwykle potężny i niszczycielski najazd licznych grup barbarzyńskich pod wodzą Radagaisa, który objął Pannonię i północną Italię⁷⁸. W 406/407 roku po przełamaniu limesu nadreńskiego rozpoczyna się wielka inwazja plemion barbarzyńskich w zachodnich prowincjach Imperium. Zaś w 408—409 roku na zachodnie Illyricum spada wielki najazd Hunów Uldina, powodujący znaczne zniszczenia i wyludnienie prowincji⁷⁹.

W wyniku owych niszczycielskich najazdów, od drugiej połowy lat siedemdziesiątych IV wieku począwszy, postępuje wzmagaający się regres ekonomiczny i kulturowy naddunajskich prowincji Imperium oraz masowe ucieczki zromanizowanej ludności na południe⁸⁰. Jednak w świetle najnowszych badań, wbrew wcześniejszym sądom⁸¹, fakt ostatecznego załamania się osadnictwa i kultury tejże ludności, jak również wycofanie się Imperium z limesu nad środkowym Dunajem, na przełomie IV/V wieku nie wydają się nazbyt oczywiste. Oto bowiem mamy dziś wyraźnie poświadczone dowody na utrzymanie się ludności i kultury prowincjonalnorzymskiej w Pannonii, a także w innych prowincjach naddunajskich nawet daleko w głąb V wieku⁸². Właśnie

⁷⁴ A. Mócsy, op. cit., kol. 577—578; L. Varady, op. cit., s. 51.

⁷⁵ A. Mócsy, op. cit., kol. 578.

⁷⁶ A. Mócsy, op. cit., kol. 578—579; L. Varady, op. cit., s. 75—76, 88—89, 381—382, 384.

⁷⁷ A. Mócsy, op. cit., kol. 580; J. Dobiasz, op. cit., s. 303, przypis 30; L. Varady, op. cit., s. 180—187.

⁷⁸ A. Mócsy, op. cit., kol. 581; L. Varady, op. cit., s. 193—201, 389n.

⁷⁹ L. Varady, op. cit., s. 223—225.

⁸⁰ L. Varady, op. cit., s. 22n., 34n., 225, 389n; L. Barkóczy, op. cit., s. 117—119; Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s. 31.

⁸¹ A. Mócsy, op. cit., kol. 579.

⁸² Por. J. Wielowiejski, *Rzymianie...*, s. 82, 83; L. Barkóczy, Á. Salamon, *IV. század vegei es V. század eleji uvegleletek Magyarországról (Glasfunde vom Ende des 4. und anfang des 5. Jhs. in Ungarn)*, „*Archaeologiai Értesítő*”, t. 95, 1968, s. 29n.; Á. Salamon, *A. Cs. Sós, Pannonia — Fifth to ninth centuries*, w: *The Archaeology...*, s. 397; L. Barkóczy, op. cit., s. 119; S. Soproni, *Limes*, w: *The Archaeology...*, s. 226; Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s. 31n.

również w V wieku na tych terenach spotykamy się z działalnością warsztatów szklarskich⁸³, ceramicznych i metalurgicznych, opartych na tradycjach antycznych⁸⁴. Ponadto sam limes nad środkowym Dunajem egzystował aż po lata trzydzieste V wieku⁸⁵. Wydaje się także, iż wbrew zdaniu części badaczy⁸⁶, Pannonia nie była w I połowie V wieku oddana Hunom, zaś znajdowane na jej obszarze materiały o „huńskim” charakterze wiązać należy przede wszystkim z pobytem w Pannonii huńsko—gocko—alańskich federatów, wywodzących się z grupy Alatheusa i Saphraca oraz z przejmowaniem przez ludność prowincjonalnorzymską stylistycznych treści kulturowych z Barbaricum⁸⁷.

W omawianym okresie dochodzi nad dolnym i środkowym Dunajem do ukształtowania się wrogiego Imperium kordonu ludów „barbarzyńskich”, który na pewno przyczyniał się w sposób istotny do ograniczenia pokojowych kontaktów Rzymian z Północą. W wyniku naporu huńskiego u schyłku IV wieku na lewobrzeżu środkowego Dunaju usadowiają się Ostrogoci, Alanowie, Wandalowie i inni barbarzyńcy, którzy następnie biorą udział w inwazji Radagaisa⁸⁸. W tym czasie Hunowie znajdują się jeszcze na stepach nadczarnomorskich i nad dolnym Dunajem, na wysokości prowincji Moesia II i Dacia Ripensis. Sytuacja taka trwa do lat około 415—425⁸⁹. Jednak w sporadycznych przypadkach mogło dochodzić w tym okresie do pokojowych — handlowych kontaktów prowincji naddunajskich z Północą. Dowodem tego są przyjazne stosunki Imperium z Markomanami u samego końca IV wieku⁹⁰.

W omawianym czasie na ziemiach polskich, po okresie prosperity kulturowej, przypadającej na starszy odcinek fazy D, dokonują się zapewne istotne przemiany w osadnictwie, wiążące się z jego destabilizacją i zapewne częściowym już załamaniem⁹¹.

Jak widać z przytoczonych wyżej faktów, w omawianym okresie

⁸³ L. Barkóczy, Á. Salamon, op. cit., s. 37—39.

⁸⁴ Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s. 47.

⁸⁵ S. Soproni, Limes, w: *The Archaeology...*, s. 225—226; Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s. 48.

⁸⁶ Między innymi F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, t.V, Berlin 1962, s. 276.

⁸⁷ L. Barkóczy, op. cit., s. 119; Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s. 31n.

⁸⁸ L. Varady, op. cit., s. 193, 389.

⁸⁹ L. Varady, op. cit., s. 75, 194, 200, 224, 232—236, 392, 486; K. Dąbrowski, op. cit., s. 45—46.

⁹⁰ J. Dobiaś, op. cit., s. 301; L. Varady, op. cit., s. 122, 385, a także s. 127, 396.

⁹¹ W odniesieniu do okresu wędrówek ludów na naszych ziemiach nie dysponujemy zbyt dokładnymi wyznacznikami chronologicznymi i dlatego moment załamania się osadnictwa o charakterze późnorzymskim możemy datować jedynie ogólnie na okres od schyłku IV wieku po połowę wieku V. Zresztą taki był być może i stan faktyczny — ów regres mógł następować niejednocześnie na różnych obszarach i mógł być rozciągnięty właśnie w takim przedziale czasowym.

zaistniały wyraźne przeszkody, które ograniczyły handlowe kontakty naszych ziem z Imperium. Dają się jednak wyróżnić pewne przesłanki, które, co prawda w bardzo ograniczonym zakresie, umożliwiałyby dalszą kontynuację tego rodzaju powiązań. Świadczyłoby o tym także występowanie na naszym terenie znalezisk brązowych monet z wyróżnionej tu II grupy (brązowe i sporadycznie srebrne monety z lat 379—455): Teodozjusza I (379—395) — 4 znaleziska, w tym 2 skarby (Kraków, ul. Warszawska i Strzegom, woj. wałbrzyskie oraz Magnusa Maksymusa (383—388), Arkadiusza (395—408) i Honoriusza (395—423) — po 1 znalezisku. Niska siła nabywcza tych monet przemawiałaby właśnie za ekonomicznymi uwarunkowaniami ich napływu⁹². Ekwiwalentem w tej wymianie mógł być w dalszym ciągu bursztyn, o czym zdaje się świadczyć skarb bursztynowy z Basonii, woj. lubelskie, datowany na I połowę V wieku⁹³, jak również istnienie pracowni bursztyniarskiej na osadzie w Świlczy, woj. rzeszowskie, gdzie znaleziony został również skarb denarów drugowiecznych oraz złotych i srebrnych ozdób⁹⁴.

Być może wymiana ta odbywała się między innymi szlakiem wiodącym przez Przełęcz Dukielską, czego wyrazem może być dość wyraźne zgrupowanie znalezisk monet z końca IV — I połowy V wieku na obszarze między Dunajcem a Sanem⁹⁵.

Wydaje się, że przynajmniej do początków V wieku, a ściślej do momentu załamania się limesu nadreńskiego w 406/407 roku, obszar Pomorza mógł utrzymywać kontakty handlowe drogą morską z prowincjonalnorzymskimi warsztatami nadreńskimi i galijskimi. Wyrazem tego może być dostanie się na nasz obszar gdzieś w końcu IV—IV/V

⁹² W świetle najnowszych badań wydaje się, iż wbrew wcześniejszym sądom (między innymi A. Mócsy, op. cit., kol. 580; L. Varady, op. cit., s. 89), po śmierci Walentyniana I istniała w Pannonii regularna cyrkulacja monet, która egzystowała w oparciu o znaczną liczbę emisji sprzed 375 roku oraz o nieliczne monety, wybijane na terenie tej prowincji jeszcze w I połowie V wieku, jak to miało miejsce w przypadku mennicy w Siscii (L. Barkóczy, Á. Salamon, op. cit., s. 39; S. Soproni, Über den Münzumlaf in Pannonien zu Ende des 4. Jahrhunderts, „Folia Archaeologica”, t.XX, 1969, s. 77; L. Barkóczy, op. cit., s. 116; J. Fitz, Economic life, w: The Archaeology..., s. 334; K. Biró—Sey, Currency: Mints, w: The Archaeology..., s. 344—345).

⁹³ S. Nosek, Znalezisko z okresu wędrówek ludów na Lubelszczyźnie, „Sprawozdania PMA”, t.IV 1951, s. 89—96; J. Gurba, Historia odkrycia bursztynowego skarbu z Bassonii, „Wiadomości Archeologiczne”, t.XXIX, 1963, s. 69—71; H. Łowmiański, Początki Polski, t. II, Warszawa 1964, s. 285; J. Wielowiejski, Kontakty..., s. 149; tenże: Ożywienie głównego szlaku bursztynowego w IV—VI w. w świetle znalezisk solidów i medalionów, w: VI Sesja Numizmatyczna w Nowej Soli poświęcona monecie złotej w Polsce, 17—18 listopada 1977 r., Nowa Sól 1980, s. 18; tenże, Główny szlak bursztynowy..., s. 204.

⁹⁴ A. Gruszczynska, Badania wykopaliskowe na stanowisku nr 3 w Świlczy, pow. Rzeszów w latach 1970—1971, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za lata 1970—1972”, Rzeszów 1975, s. 73—76; ta sama, Skarb jakich mało!, „Z Otcłłani Wieków”, R.XLIII, 1977, nr 3, s. 183—188; J. Wielowiejski, Główny szlak bursztynowy..., s. 204.

⁹⁵ Por. H. Łowmiański, op. cit., s. 285; J. Wielowiejski, Kontakty..., s. 149.

wieku brązowej misy, odkrytej na cmentarzysku w Pruszczu, woj. gdańskie⁹⁶.

Najprawdopodobniej jednak już wówczas przeważająca część kontaktów naszych ziem z kręgiem kultury prowincjonalnorzymskiej odbywała się na drodze pozaekonomicznej. Wyrazem tego byłyby przede wszystkim znaleziska solidów III grupy (znaleziska datowane emisjami z lat 364—408). Oczywiście nie wykluczony jest napływ części solidów w ramach handlu, jak również napływ pewnej liczby monet brązowych na drodze pozaekonomicznej. Jednak zasadniczo solidy dostawały się zapewne w ręce barbarzyńców, pozostających w bezpośrednim kontakcie z Rzymianami, w formie łupów, trybutów bądź zołdu, a następnie przekazywane były przez nich dalej na północ o ile mieszkańcy naszych ziem sami nie brali udziału w wyprawach na tereny Imperium. Szczególnie wyraźnie uwidacznia się ten model w przypadku grupy wschodnio-lubelsko—zachodniowołyńskiej⁹⁷. Znaleziska te zaliczyć można do dość jednolitego horyzontu depozytów z monetami oraz złotymi i srebrnymi ozdobami, obejmującego wschodnią część środkowoeuropejskiego Barbaricum, a przypadającego właśnie na okres niepokojów, wywołanych pojawieniem się Hunów w Europie⁹⁸.

OKRES DOMINACJI HUŃSKIEJ NAD DUNAJEM (II ĆWIERĆWIECZE V WIEKU)

Między połową drugiego a połową trzeciego dziesięciolecia V wieku w sytuacji politycznej i kulturowej nad środkowym Dunajem zachodzą istotne zmiany. Wtedy bowiem ma miejsce przesunięcie się głównych sił Hunów znad dolnego nad środkowy bieg tej rzeki⁹⁹. Hunowie wchodzą wówczas w bezpośrednie kontakty z Cesarstwem Zachodniorzymskim, poczynając od 425 roku, kiedy to kontyngent Hunów wciągnięty został w wewnętrzne walki Imperium¹⁰⁰. W 425 i 433 roku wódz Hunów — Ruas zawiera z Cesarstwem Zachodnim układy o wzajemnym przymierzu, na mocy których w 427 roku Pannonia II i Savia, a około 433 roku Pannonia I oficjalnie dostały się w ręce Hunów¹⁰¹. Valeria najprawdopodobniej ciągle jeszcze podlegała Imperium, co niewątpliwie wiąże się z dłuższym

⁹⁶ Por. przypis 34.

⁹⁷ Por. H. Łowmiański, op. cit., s. 106n.; T. Sulimirski, op. cit., s. 156, 160—161; K. Dąbrowski, op. cit., s. 69—70.

⁹⁸ V.V. Kropotkin, Topografia rzymskich i ranniewizantyskich monet na terytorii SSSR, „Vestnik Drevnej Istorii”, z. 3, 1954, s. 154; T. Sulimirski, op. cit., s. 161; K. Dąbrowski, op. cit., s. 69; K. Godłowski, w: Prahistoria..., s. 454.

⁹⁹ L. Varady, op. cit., s. 392; A. Lengyel, Laboratory analyses of fossil bones, w: The Archaeology..., s. 486.

¹⁰⁰ L. Varady, op. cit., s. 236.

¹⁰¹ A. Mócsy, op. cit., kol. 582; L. Varady, op. cit., s. 210, 396—397; L. Barkóczy, op. cit., s. 119; S. Soproni, Limes, w: The Archeology..., s. 226; Á. Salamon, A. Cs. Sós, op. cit., s. 398.

i intensywniejszym trwaniem kultury prowincjonalnorzymskiej w tej prowincji¹⁰².

W tym czasie następują wśród Hunów istotne przemiany ustrojowe. Pod panowaniem Ruasa, a następnie Attyli (433—453) konsoliduje się władza centralna, Hunowie tworzą potężną konfederację różnorodnych plemion barbarzyńskich pod swym zwierzchnictwem, „Imperium Attyli” sięga od Wołgi po Ren¹⁰³. W tych latach Hunowie są zdecydowanie dominującym czynnikiem w europejskim Barbaricum. Stąd słuszne wydaje się używanie, przynajmniej w odniesieniu do obszarów naddunajskich, terminu „okres huński” (Attila — Zeit), odnoszącego się do II ćwierćwiecza V wieku¹⁰⁴. Wraz ze zmianami politycznymi zachodzą wówczas w Barbaricum również istotne przemiany kulturowe i ekonomiczne. Stosunkowo długi okres pokoju trwający nad Dunajem od około 410 roku¹⁰⁵ aż po lata czterdzieste V wieku, względnie silne jeszcze środowisko miejscowej, zromanizowanej ludności, na które nasunęli się Hunowie i ludy z nimi związane oraz intensywny handel huńsko—zachodniorzymski¹⁰⁶ — wszystkie te czynniki sprzyjały przenikaniu prowincjonalnorzymskich treści kulturowych do Barbaricum. Wyrazem tego może być fakt rozpowszechnienia w V w. nowych w swej treści, pannońskich naczyń szklanych na obszarach nad Cisą, Maruszą i Kereszem¹⁰⁷.

Lata czterdzieste V wieku to okres permanentnych, potężnych najazdów Attyli na Cesarstwo Wschodniorzymskie. Najazdy te, o wybitnie łupieżczym charakterze, rozpoczęły się jeszcze za czasów Ruasa, zaś jednym z podstawowych ich celów było wymuszanie na Imperium trybutów w postaci ogromnych sum solidów. I tak już w 430 roku Ruas uzyskuje od Cesarstwa coroczny haracz w wysokości 350 funtów złota, w pięć lat później zostaje on podwojony, a po wielkim najeździe Attyli i Bledy na prowincje bałkańskie w 441—442 roku Teodozjusz II zobowiązuje się wypłacać Hunom 2100 funtów złota rocznie (to jest 151 200 solidów) oraz uiszcza jednorazową, ogromną kontrybucję w wysokości 6000 funtów. Ponadto znaczne ilości solidów dostają się za Dunaj z tytułu wykupu jeńców rzymskich (12 solidów za 1 osobę). W 447 roku prowincjami bałkańskimi wstrząsa najpotężniejszy najazd barbarzyńców, powodujący ogromne zniszczenia, a kolejny układ z Attylą ratyfikuje

¹⁰² Por. S. Soproni, Über den Münzumlaf..., op. cit., s. 69.

¹⁰³ F. Altheim, Geschichte der Hunnen, t.IV, Berlin 1975, s.271—323; Á Salamon, Á. Cs. Sós, op. cit., s. 398.

¹⁰⁴ J. Werner, Beiträge..., op. cit., Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s.47.

¹⁰⁵ L. Varady, op. cit., s. 127, 396; A. Lengyel, op. cit., s. 485.

¹⁰⁶ L. Varady, op. cit., s. 148—149; K. Dąbrowski, op. cit., s. 52.

¹⁰⁷ L. Barkóczy, Á. Salamon, op. cit., s. 29n., ryc. 9.

wcześniejsze ustalenia o wysokości trybutu. Napływ tych olbrzymich sum solidów trwa do roku 450, kiedy to nowy cesarz w Konstantynopolu — Marcjan (450—457) wraz z objęciem władzy odmawia płacenia trybutu Hunom. Z kolei Attyla angażuje się w tym czasie w wojnę z Cesarstwem Zachodniorzymskim, co nie pozwala mu na natychmiastową interwencję zbrojną na Wschodzie i na zmuszenie Marcjana do uległości¹⁰⁸.

Tak więc w wyniku najazdów Attyli na Bałkany w latach czterdziestych V wieku w formie trybutów, „prezentów”, wykupów oraz łupów dostają się do Kotliny Karpackiej, gdzie znajdowało się centrum „Imperium Attyli”, zawrotne ilości solidów¹⁰⁹. Najliczniejsze są tutaj emisje Teodozjusza II (408—450), w mniejszej ilości solidy Walentyniana III (425—455) oraz Honoriusza (395—423), a niezmiernie skąpo reprezentowane są złote monety Marcjana (450—457)¹¹⁰. Zjawisko występowania w tej liczbie emisji cesarzy zachodniorzymskich tłumaczy się faktem, iż monety bite w jednej części Imperium cyrkulowały równie dobrze na całym obszarze Cesarstwa¹¹¹.

W II ćwierćwieczu V wieku daje się wyróżnić na naszych ziemiach wyraźny horyzont znalezisk, związanych z infiltracją huńską¹¹². Stanowią go pochówki — z Jakuszowic, woj. kieleckie, Jędrzychowic, woj. kieleckie i Przemęczan, woj. krakowskie oraz inne znaleziska — „huńskie” wędzidło z Mymonia, woj. krośnieńskie, złoty „huński” kolczyk ze Świlczy, woj. rzeszowskie, sprzączka ze Strzegocic, woj. tarnowskie, złoty naszyjnik z Rędzina, woj. wrocławskie oraz fragment środkowoazjatyckiego kotła z okolic Opawy (CSRS)¹¹³.

Z horyzontem tym korespondują trzy znaleziska paciorków mieczowych (Dobrodzień—Rędzina, woj. częstochowskie, Żerniki Wielkie, woj. wrocławskie, Dobieszewice, woj. bydgoskie)¹¹⁴. Pochodzić one mogły chyba z pannońskich warsztatów szklarskich, produkujących swe wyroby również dla potrzeb „barbarzyńców” z Kotliny Karpackiej¹¹⁵.

¹⁰⁸ J.M. Fagerlie, *Late Roman and Byzantine Solids found in Sweden and Denmark, „Numismatic Notes and Monographs”*, No. 157, New York 1967, s. XXIII, 166; F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, t.IV, op. cit., s. 289, 314; K. Dąbrowski, op. cit., s. 47—53.

¹⁰⁹ Z analizy stempli na solidach wynika, że były one masowo wybijane specjalnie na opłaty Hunom. Najliczniejsze — 77% ogólnej liczby monet ze Skandynawii — są tu dwie emisje Teodozjusza II — pierwsza z około 430, druga z 443 roku (J.M. Fagerlie, op. cit., s. 165—166.)

¹¹⁰ Emisje tego ostatniego władcy są bardzo nieliczne również na innych obszarach Europy.

¹¹¹ Por. uwagi J.M. Fagerlie, op. cit., s. 164—165.

¹¹² K. Dąbrowski, *Hunowie...*, s. 56—62; tenże: *Kultura Hunów*, w: *Prahistoria...*, s. 281—285.

¹¹³ Por. przypis 112, a także: K. Godłowski, w: *Prahistoria...*, s. 131—132, 456.

¹¹⁴ Patrz przyp. 28—31.

¹¹⁵ Por. wcześniejsze uwagi i przypis 107, a także; J. Olczak, op. cit., s. 181.

Być może właśnie z tymi „huńskimi” oddziaływaniami wiązać należy część wspomnianych wyżej naśladownictw naczyń szklanych w miejscowej ceramice — przykład glinianego pucharka z Dobrodzienia, będącego naśladownictwem naczynia szklanego, który ma analogie wśród znalezisk znad środkowego Dunaju, datowanych tam na „okres huński”¹¹⁶. Obok tego, wśród ceramiki grupy dobrodzieńskiej odnajdujemy szereg innych form, wykazujących naddunajskie zapożyczenia stylistyczne¹¹⁷.

Wszystkie omówione wyżej znaleziska tworzą dość wyraźny horyzont chronologiczny w Polsce południowej, równoległy z „okresem huńskim” nad Dunajem. Prawdopodobnie wiązać go należy z „huńskimi” wpływami, a możliwe, że i z najazdem i krótkotrwałym zwierzchnictwem Hunów nad Śląskiem i Małopolską w okresie panowania Attyli¹¹⁸. Ewentualny najazd Hunów, bądź plemion z nimi związanych mógł przebiegać szlakiem od Bramy Morawskiej, wzdłuż Odry, powodując załamanie się osadnictwa kultury przeworskiej na Śląsku¹¹⁹ oraz wzdłuż górnej Wisły, niszcząc małopolskie skupiska osadnicze. Wydaje się, że najazdy te ominęły mało atrakcyjną dla najeźdźców grupę dobrodzieńską, która rozwijała się nieprzerwanie być może aż po pierwsze lata II połowy V wieku¹²⁰.

Wydaje się, iż ostateczny zanik osadnictwa o charakterze późnorzymskim na naszych ziemiach w ciągu I połowy V wieku, wiązać należy w znacznej mierze z migracjami ludności miejscowej na Południe, w ramach ogólnoeuropejskich wędrówek ludów. Świadczyć może o tym zjawisko jednoczasowego porzucania osad i cmentarzysk w niektórych rejonach naszego kraju¹²¹. Być może z wędrówkami Gotów kojarzyć należy zanik kultury wielbarskiej¹²², z wywędrowaniem Burgundów — zanik kultury luboszyckiej¹²³, z migracją Wandalów i Swebów — kres

¹¹⁶ J. Szydłowski, Trzy cmentarzyska..., tabl. CXVIA; tenże, Grupa dobrodzieńska..., s. 65.

¹¹⁷ J. Szydłowski, Grupa dobrodzieńska..., s. 87—110.

¹¹⁸ K. Dąbrowski, Hunowie..., s. 62; K. Godłowski, Kultura przeworska, w: Prahistoria..., s. 131—132.

¹¹⁹ K. Godłowski, Materiały..., s. 224; por. tenże: Kultura przeworska, w: Prahistoria..., s. 131.

¹²⁰ J. Szydłowski, Grupa dobrodzieńska..., s. 104—105; K. Dąbrowski, Kultura..., s. 285.

¹²¹ Por. K. Godłowski, Przemiany zasiedlania na Wyżynie Głubczyckiej i w dorzeczu Liswarty w okresie lateńskim, rzymskim, i początkach wczesnego średniowiecza, „Archeologia Polski”, t.25, 1980, s. 156.

¹²² Por. J. Okulicz, Plemiona..., s. 180; R. Wołągiewicz, Kultura wielbarska — problemy interpretacji etnicznej, w: Problemy Kultury Wielbarskiej, Słupsk 1981, s. 93.

¹²³ G. Domański, Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II—IV wieku, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979, s. 219.

osadnictwa kultury przeworskiej¹²⁴, zaś wędrówka Rugiów do Kotliny Karpackiej może być wyprowadzana z terytorium grupy dębczyńskiej¹²⁵.

Być może właśnie z tymi wydarzeniami wiązać należy dostanie się na obszar Pomorza¹²⁶ pierwszej fali masowego napływu solidów¹²⁷. Wydaje się, iż napływ ten tylko częściowo mógł być uwarunkowany przyczynami handlowymi¹²⁸, w których solidy stanowiłyby ekwiwalent za futra¹²⁹, bursztyn¹³⁰ lub niewolników¹³¹. Przede wszystkim decydowały o nim raczej czynniki polityczne — kontakty plemion germańskich z Kotliny Karpackiej ze swym nadbałtyckim zapleczem, skąd być może dochodziło uzupełnienie w postaci świeżej siły militarnej, a po upadku „Imperium Attyli” reemigracja części wojowników germańskich nad Bałtyk, bądź też bliżej nieznanne nam kontakty Ostrogotów w Pannonii i Italii w II połowie V i I połowie VI wieku ze strefą nadbałtycką¹³². Przyczyny te zapewne były motorem przepływu solidów gromadzonych przez wojownicze plemiona z Kotliny Karpackiej w okresie panowania Attyli oraz w II połowie V wieku, znad Dunaju na Północ¹³³.

Za stwierdzeniem, iż masowy napływ solidów późnorzymskich na

¹²⁴ Por. E. Petersen, *Fragen der germanischen Besiedlung in Raume zwischen Oder und Weichsel in der Völkerwanderungszeit*, „Mannus—Bibliothek, t. XXVIII, 1936, s. 19; L. Varady, op. cit., s. 183; K. Godłowski, *Z badań...*, s. 33.

¹²⁵ E. Petersen, op. cit., s. 19; K. Godłowski, *Z badań...*, s. 34.

¹²⁶ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 100-101; tenże, w: *Prahistoria...*, s. 457.

¹²⁷ Podstawowym opracowaniem dotyczącym zjawiska masowego występowania znalezisk solidów późnorzymskich i wczesnobizantyjskich nad Bałtykiem jest monografia J.M. Fagerlie, op. cit., przy czym autorka skłania się do datowania początków tego napływu dopiero na lata po śmierci Attyli (op. cit., s. 163, 173).

¹²⁸ Por. M. Gumowski, *Moneta rzymska w Polsce*, „Przegląd Archeologiczny”, t. X, 1958, s. 104; W. Łęga, op. cit., s. 57; J. Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 294; tenże: *Recenzja J.M. Fagerlie, op. cit.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. XIV, 1970, s. 250—251; tenże: *Ożywienie...*, s. 20—21; tenże, *Główny szlak bursztynowy...*, s. 165; J. Gaul, *Upieniężnienie wymiany w zachodniej części strefy bałtyckiej w drugiej połowie V—VI wieku n.e.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, t. XXIII, 1979, s. 81n.; E. Gąssowska, op. cit., s. 43.

¹²⁹ Por. Jordanes, *De origine actibusque Getarum*, III 21, ed Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*, t. V, p. 1, Berolini 1882 — wzmianka mówiąca o handlu futrami prowadzonym przez skandynawskich Suehans z Rzymianami za pośrednictwem „niezliczonych ludów”.

¹³⁰ Por. Magni Aurelii Cassiodori *Senatoris Variae*, V 2, ed. A. Fridh *Corpus Christianorum, Series Latina* XCVI, Turnholti 1973; J.M. Fagerlie, op. cit., s. 171, przypis 17.

¹³¹ Por. Wielowiejski, *Kontakty...*, s. 150n.

¹³² Prokop z Cezarei, *Historia wojen*, VI 15, w: M. Plezia, *Greckie i łacińskie źródła do najstarszych dziejów Słowian*, cz. I, Poznań—Kraków 1952, s. 64—65; J. Werner, *Zu den auf Öland und Gotland gefundenen byzantinischen Goldmünzen*, „Fornvännen”, t. XLIV, 1949, s. 265—270; K. Jażdżewski, *Wzajemny stosunek elementów słowiańskich i germańskich w Europie Środkowej w czasie od nadejścia Hunów aż do usadowienia się Awarów nad Środkowym Dunajem*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi”, *Seria Archeologiczna*, t. V, 1960, s. 53n.; H. Łowmiański, op. cit., s. 284—291; J.M. Fagerlie, op. cit., s. 93n., przyp. 55, 171; K. Godłowski, *Z badań...*, s. 41; tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 100, 117.

¹³³ Szeroki przegląd wcześniejszych opinii na temat przyczyn napływu solidów na Północ podaje J.M. Fagerlie, op. cit., s. 83—99, swój pogląd prezentuje na s. 170—171.

Pomorze zaczął się jeszcze przed połową V wieku¹³⁴ przemawia między innymi fakt wystąpienia solidu Teodozjusza II z 430—439 roku¹³⁵ w skarbie z Fromborka, woj. elbląskie, w kontekście zabytków o chronologii mieszczącej się przed lub około połowy V wieku¹³⁶. Ponadto oba skarby solidów z Trąbek Małych, woj. elbląskie kończą się emisjami Walentyniana III (425—455), co być może sugerowałoby, iż ich chronologia nie przekracza połowy V wieku¹³⁷. Ponadto właśnie znaleziska solidów wyróżnionej tu IV grupy, a więc datowane tymi emisjami, które napływały do Kotliny Karpackiej w formie trybutów płaconych Attyli, występują oprócz Pomorza również w 5 przypadkach (w tym zdekompletowany skarb solidów Walentyniana III i Teodozjusza II z Witowa, woj. kieleckie¹³⁸), na Śląsku i w Małopolsce, na którym to obszarze brak znalezisk późniejszych solidów (grupy V i VI). Ów śląsko-małopolski obszar występowania solidów IV grupy pokrywa się dość wyraźnie ze strefą występowania wyżej wspomnianego horyzontu znalezisk „huńskich”. Być może napływ owych solidów wiązał się również z okresem huńskiej infiltracji na naszych ziemiach¹³⁹. Jednak należy tutaj stwierdzić, iż główna masa solidów IV grupy napłynęła na nasz obszar najprawdopodobniej dopiero w późnej fazie okresu wędrówek ludów, o czym zdaje się świadczyć chociażby fakt siedmiokrotnego wystąpienia emisji tej grupy w skarbach kończących się solidami II połowy V w. i początków VI wieku.

Osadnictwo związane z fazą D trwa na Pomorzu w poszczególnych skupiskach osadniczych aż po początki II połowy V wieku¹⁴⁰. Dość intensywnie rozwijają się aż do tego momentu między innymi skupisko kultury wielbarskiej w okolicach Gdańska i Pruszcza, woj. gdańskie¹⁴¹ oraz pewne rejony grupy dębczyńskiej, o czym świadczą materiały z osad w Dębczynie, woj. koszalińskie i Lubieszewie, woj. szczecińskie¹⁴². Właśnie na tym obszarze przeżywania się osadnictwa późnorzym-

¹³⁴ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 99—100.

¹³⁵ R.A.G. Carson, *Principal Coins of the Romans*, t. III, *The Dominate*, A. D. 294—498, London 1981, No 1601; por. także: K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 86, przypis 15.

¹³⁶ K. Godłowski, *Fromborski skarb z okresu wędrówek ludów*, „Komentarze Fromborskie”, t.IV, 1972, s. 67; tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 87.

¹³⁷ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 100.

¹³⁸ A. Kunisz, *Chronologia napływu pieniądza rzymskiego na ziemię Małopolski*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1969, s. 156.

¹³⁹ Por. K. Godłowski, w: *Prahistoria...*, s. 457.

¹⁴⁰ Por. K. Godłowski, *The Chronology...*, s. 27, 55—56, 98, 111, tenże, *Fromborski skarb...*, s. 67—68; tenże, *Chronologia okresu późnorzymskiego i wczesnego okresu wędrówek ludów w Polsce północno-wschodniej*, „Rocznik Białostocki”, t.XII, 1974, s. 91; tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 67—68.

¹⁴¹ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 80—81.

¹⁴² R. Wołągiewicz, w: *Prahistoria...*, s. 137, 216; K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 84—86, 87, 90, 115.

skiego aż po początki II połowy V wieku, wystąpiły cztery znaleziska naczyń z „pętelkowatym” ornamentem (Dębczyno, woj. koszalińskie, Lubieszewo, woj. szczecińskie, Pruszcz, woj. gdańskie)¹⁴³. Analogiczne naczynia wystąpiły między innymi w grupie winarzyckiej, dokąd dostały się prawdopodobnie dopiero po załamaniu się dominacji huńskiej nad Dunajem, po 454 roku¹⁴⁴. Wydaje się, że naczynia tego typu pochodziły z wytwórni nadreńskich, zapewne znajdujących się już w rękach Franków, którzy przejęli rzymskie wzory produkcji¹⁴⁵, chociaż sama idea zdobienia tych naczyń mogła być wschodniego pochodzenia¹⁴⁶. Na Pomorze napłynęły one prawdopodobnie drogą morską, podobnie jak wcześniej brązowa misa z Pruszcza i zapewne znaczna część paciorków szklanych.

Jest wysoce prawdopodobne, że pomorski horyzont naczyń z „pętelkowatym” ornamentem częściowo pokrywa się z trudniejszym co prawda do definitywnego wyodrębnienia horyzontem pierwszej fali masowego napływu solidów na Pomorze. Oba te horyzonty mogłyby wyznaczać inicjalną fazę formowania się pomorskiej prowincji zachodniobałtyckiej strefy kulturowej, rozwijającej się w późnej fazie okresu wędrówek ludów¹⁴⁷. Mielibyśmy w takim przypadku wyraźnie poświadczony fakt, iż prowincja ta wytworzyła się na podłożu grupy dębczyńskiej oraz epigonów ludności kultury wielbarskiej z Pomorza Nadwiślańskiego, co zgodne jest częściowo między innymi z tezami R. Wołągiewicza o przetrwaniu osadnictwa grupy dębczyńskiej w głąb późnej fazy okresu wędrówek ludów¹⁴⁸.

Być może z początkowymi falami napływu solidów na Pomorze wiązać należy znalezisko szklanego pucharu z Piwonice, woj. kaliskie, o czym świadczy między innymi występowanie tego typu pucharów w południowej Skandynawii, na obszarze koncentrowania się znalezisk solidów¹⁴⁹. Puchar z Piwonice znaleziony został w rejonie, który w późnej fazie okresu wędrówek ludów odznaczał się stosunkowo ustabilizowanym i silnym osadnictwem, na którym spotykamy się z dosyć długim przeżywaniem się kultury przeworskiej, wykraczającym poza połowę

¹⁴³ Jeszcze jedno naczynie tego typu znane jest z zachodniobałtyckiego cmentarzyska w miejscowości Elbląg—Pole Nowomiejskie (H. Dorr, Übersicht über die prähistorischen Funde im Stadt — und Landkreis Elbing, t.I, Elbing 1893, s.55.

¹⁴⁴ J. Filip, Pradzieje Czechosłowacji, Poznań 1951, s. 379; Pravěké dějiny Čech, Praha 1978, s. 758.

¹⁴⁵ Por. B. Filarska, Szkła starożytne. Katalog naczyń, Warszawa 1952, s. 19—20; J. Żak, op. cit., s. 40, 104; B. Döhle, Zum Fortbestand der Glasproduktion, w: Die Römer..., s. 298—299.

¹⁴⁶ K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 84.

¹⁴⁷ Tamże, s. 90—92.

¹⁴⁸ R. Wołągiewicz, Grupa dębczyńska, w: Prahistoria..., s. 216.

¹⁴⁹ Patrz przyp. 19.

V wieku¹⁵⁰, a także z dalszą kontynuacją późnorzymskich tradycji, widocznych między innymi na cmentarzysku w Oszczywilku, woj. kaliskie¹⁵¹. Ponadto w strefie tej dosyć licznie występowały znaleziska monet, wśród których dwukrotnie pojawiły się solidy interesującej nas tutaj IV grupy (Pleszew, woj. kaliskie, Pobiedziska, woj. poznańskie). Jak więc z tego widać obszar nad środkową Wartą i Prosną mógł spełniać bardzo ważną funkcję pomostu w kontaktach strefy nadbałtyckiej z Południem.

OKRES POBYTU OSTROGOTÓW W PANNONII (455—471)

W połowie lat pięćdziesiątych V wieku w sposób istotny zmienia się sytuacja polityczno-kulturowa nad Dunajem. Po śmierci Attyli w 453 roku następuje błyskawiczny rozpad „imperium huńskiego”. Wybuchą wówczas powstanie części plemion podległych dotychczas Hunom, wśród których czołową rolę odgrywają Gepidowie. W wyniku walk, których kulminacyjnym momentem jest zwycięska dla Koalicji Gepidzkiej bitwa nad rzeką Nedao w 454 roku, Hunowie oraz ludy z nimi związane zmuszone są do wywędrowania z Kotliny Karpackiej¹⁵².

Dochodzi wówczas nad Dunajem do ukształtowania się nowego układu stosunków. Wschodnią część Kotliny Karpackiej zajmują Gepidowie, zaś na zachód od nich, wzdłuż lewego brzegu Dunaju osiadły pozostałe plemiona zwycięskiej koalicji: Skirowie, Swebowie, Sarmaci, Herulowie i Rugiowie. Nad dolnym Dunajem działają koczownicy — początkowo resztki Hunów pod wodzą synów Attyli, a od 480 roku Bułgarowie¹⁵³. Pannonia zasiedlona jest częściowo przez Sadagów oraz przez Ostrogotów, którzy wkraczą tam jesienią 455 roku¹⁵⁴.

Znaczna część plemion barbarzyńskich osiadłych nad Dunajem zawarła układy o przymierzu (foedus) z Imperium Wschodnio — lub Zachodniorzymskim, na mocy których, w zamian za oficjalne zezwolenie na osiedlenie się tychże plemion na dawnych terenach Cesarstwa oraz za subsydia pieniężne, barbarzyńcy zobowiązywali się do niepodejmowania wrogich kroków względem Imperium oraz do udzielania mu pomocy

¹⁵⁰ Materiały z osady w Piwonicach — K. Godłowski, Z badań..., s. 37.

¹⁵¹ Tamże, s. 37; tenże, w: Prahistoria..., s. 132, 458.

¹⁵² L. Varady, op. cit., s. 326—330, 398—399; F. Altheim, Geschichte der Hunnen, t.IV, op. cit., s. 334—337.

¹⁵³ D. Csallany, Archeologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454—568 u. Z.), Budapest 1961; J. Dobiasz, op. cit., s. 302—304; H. Łowmiański, op. cit., s. 261, 267; L. Varady, op. cit., s. 332—334; E. Tryjarski, Protobułgarzy, w: K. Dąbrowski, T. Nagrodzka, E. Tryjarski, Hunowie..., s. 160—163; I. Bóna, The dawn of the dark ages. The Gepids and the Lombards in the Carpathian Basin, Budapest 1976, s. 16, 28.

¹⁵⁴ A. Mócsy, op. cit., kol. 582; L. Varady, op. cit., s. 331—332, 399; K. Sagy, Ostrogoty v okrestnostjach Oz. Balaton, w: Drevnosti..., s. 54.

zbrojnej¹⁵⁵. Najpoważniejszym w tym względzie partnerem dla Rzymian byli od 456 roku Gepidowie, otrzymujący 100 funtów złota rocznie¹⁵⁶ oraz pannońscy Ostrogoci.

Ci ostatni pod wodzą swych trzech królów zajęli w 455/456 roku dotychczasowe huńskie posiadłości w Pannonii (Pannonia I i II) i zawarli przymierze z cesarzami — wschodniorzymskim Marcjanem i zachodniorzymskim Awitusem¹⁵⁷. Usankcjonowało to ich stan posiadania oraz zapewniło coroczny dopływ 100 funtów złota w postaci solidów. Stopniowo pozycja Ostrogotów na arenie politycznej umacnia się i już w latach sześćdziesiątych V wieku odgrywają oni dominującą rolę nad Dunajem, zawdzięczając ten fakt w znacznej mierze swym sukcesom militarnym. I tak, dwukrotnie, w 456 i 467 roku zwycięsko odpierają najazdy synów Attyli¹⁵⁸, w 457 roku zdobywają obszar dzisiejszej Sławonii¹⁵⁹, w 467 roku łupią Sadagów, osiadłych w Noricum Mediterraneum¹⁶⁰. W latach 467—470 walczą z koalicją plemion znad lewobrzeża Dunaju — Swewów, Rugiów, Skirów, Gepidów i Sarmatów, odpierając początkowo ich najazd na swoim terenie, gromiąc w 469 roku siły koalicji w bitwie nad rzeką Bolia, a następnie przechodząc w 469/470 roku do ofensywy za Dunaj¹⁶¹. W toku tej wojny Ostrogoci pannońscy, dotąd podzieleni na trzy odłamy, zostali zjednoczeni pod wodzą króla Thiudimera¹⁶².

W 458 roku trudności wewnętrzne Cesarstwa Wschodniorzymskiego sprawiły, iż Konstantynopol wstrzymał płacenie subsydiów pieniężnych Ostrogotom. Spowodowało to ataki zbuntowanych federatów na Illyricum, zakończone dopiero podpisaniem nowego układu o przymierzu w 461 roku, na mocy którego cesarz Leon I zobowiązał się wypłacać corocznie Ostrogotom 300 funtów złota¹⁶³. W 469 roku sytuacja powtórzyła się, bowiem Bizancjum z powodu zaangażowania się w sprawę II ekspedycji wandalskiej, musiało z konieczności zaprzestać subsydiowania Ostrogotów. Z tego powodu ci ostatni zatrzymali odbite z rąk

¹⁵⁵ Wyrazem tych zobowiązań był między innymi udział naddunajskich federatów (Rugiów i Skirów) w obu ekspedycjach wandalskich Imperium, por. L. Varady, op. cit., s. 340—343, 400—401.

¹⁵⁶ L. Varady, op. cit., s. 330—333; I. Bona, *The dawn...*, s. 16.

¹⁵⁷ L. Varady, op. cit., s. 399; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 402.

¹⁵⁸ L. Varady, op. cit., s. 333; F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, t.IV, op. cit., s. 338—340; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 402.

¹⁵⁹ Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 402.

¹⁶⁰ L. Varady, op. cit., s. 333; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 402.

¹⁶¹ J. Dobiaś, op. cit., s. 304—305; L. Varady, op. cit., s. 339—340, 400; I. Bona, *The dawn...*, s. 16; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 402.

¹⁶² Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 402.

¹⁶³ J.M. Fagerlie, op. cit., s. XXIII, 164; L. Varady, op. cit., s. 338; V. Weber, [w:] *Die Römer...*, s. 471; ponadto inny odłamek Ostrogotów, pod wodzą Teodoryka Strabona operujący na Bałkanach, a pozostający na usługach Bizancjum, również otrzymywał poważne subsydia pieniężne, por. J.M. Fagerlie, op. cit., s. XXIII.

Sarmatów bizantyjskie Singidunum, a w 470/471 roku opuścili Pannonię, ruszając na bałkańskie prowincje Imperium¹⁶⁴.

W świetle najnowszych opinii dość wyraźny wydaje się fakt przetrwania (co prawda w szczątkowej formie) osadnictwa miejskiego ludności prowincjonalnorzymskiej w Pannonii w omawianym okresie¹⁶⁵. Ponadto, pomimo, iż w rzeczywistości Pannonia znajdowała się w rękach barbarzyńców, dla Rzymian ciągle jeszcze zachowywała ona status prowincji Imperium¹⁶⁶.

Około połowy V wieku na ziemiach Polski następuje ostatecznie radykalna zmiana sytuacji osadniczo—kulturowej. Najprawdopodobniej w efekcie wywędrowania podstawowego trzonu ludności na południe oraz małej stabilizacji osadnictwa późnej fazy okresu wędrówek ludów, jak również upowszechnienia się nowych, nieuchwytnych dla nas form obrządku pogrzebowego¹⁶⁷, spotykamy się na naszym terenie w II połowie V w. i I połowie VI wieku z poważnym ubóstwem materiału archeologicznego, znacznymi dysproporcjami w jego rozrzucie terytorialnym oraz jego specyfiką strukturową. Większość bowiem stanowisk z tego okresu stanowią znaleziska monet bez żadnego kontekstu (61% ogółu stanowisk), następnie skarby i znaleziska luźne, natomiast bardzo nieliczne są osady i cmentarzyska.

Pewne obszary naszego kraju, a mianowicie Śląsk, Kielecczyzna, Lubelszczyzna, Mazowsze i Podlasie są zupełnie pozbawione śladów osadnictwa z późnej fazy okresu wędrówek ludów. Natomiast przytłaczająca większość punktów osadniczych z tego odcinka chronologicznego skupia się na Pomorzu. Podstawowym wyznacznikiem osadnictwa w tym regionie są dla nas znaleziska monetarne, zaś przy założeniu, że stosowany był w ówczesnym czasie nieuchwytny dla nas obrządek pogrzebowy, a brak osad tłumaczyć należy stanem badań¹⁶⁸ można by nawet domniemywać, iż było to dość silne osadnictwo¹⁶⁹. Jednakże właśnie owa przewaga znalezisk monetarnych może stanowić czynnik deformujący obraz osadnictwa omawianych czasów, o ile tak masowe ukrywanie solidów w ziemi nie było podyktowane względami obrzędowymi¹⁷⁰.

¹⁶⁴ L. Varady, op. cit., s. 340, 344, 400; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s.402; K. Sagy, op. cit., s. 59.

¹⁶⁵ J. Wielowiejski, Rzymianie..., s. 83; L. Varady, op. cit., s. 331, 347—348, 402; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 397, przypis 3; Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s. 47—48.

¹⁶⁶ L. Varady, op. cit., s. 397; Á. Salamon Á.Cs.Sós, op. cit., s. 397; Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s. 48.

¹⁶⁷ K. Godłowski, w: Prahistoria..., s. 459, 461; tenże, Okres wędrówek ludów..., s. 97.

¹⁶⁸ Tamże.

¹⁶⁹ Tamże.

¹⁷⁰ K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 97, 98.

Wydaje się dzisiaj, iż Pomorze tego okresu o wiele bardziej cięży politycznie i kulturowo ku strefie zachodniego Bałtyku, niż ku reszcie naszych ziem. Region ten wchodzi bowiem w obręb kulturowej strefy zachodnionadbałtyckiej, obejmującej też północne Niemcy, Danię oraz południową Skandynawię z wyspami Gotlandią, Ölandią i Bornholmem¹⁷¹. Wyznacznikami tej strefy jest właśnie masowe występowanie znalezisk solidów oraz przedmiotów wykonanych z kruszców szlacheńskich, przede wszystkim złotych naszyjników z lekko zgrubiałymi końcami¹⁷². Przyjąć chyba należy, że znaleziska te trafiały do ziemi w wyniku bliżej nieokreślonych praktyk kultowych¹⁷³, wspólnych dla całej strefy, chociaż w przypadku skarbów solidów należy uwzględnić również ich funkcję tezauryzacyjną¹⁷⁴. Ważnym wyznacznikiem wydaje się także panowanie w tym rejonie nieuchwytnego w źródłach archeologicznych obrządku pogrzebowego¹⁷⁵. Ponadto na silne związki Pomorza ze Skandynawią wskazują stanowiska z „importami skandynawskimi” na naszym terenie¹⁷⁶.

Z wyżej przedstawionymi uwarunkowaniami polityczno—kulturowymi na naszych ziemiach oraz nad środkowym Dunajem wiązać należy napływ na nasz teren solidów wyróżnionej tu grupy IV (znaleziska monet datowane emisjami z lat 395—457) i V (emisje z lat 457—491). Zapewne w wyniku wydarzeń, jakie miały miejsce w połowie lat pięćdziesiątych V wieku w Kotlinie Karpackiej, dostała się na nasz obszar znaczna część solidów IV grupy, tej, której emisje zapewne napływały już u schyłku I połowy V wieku¹⁷⁷. Na dosyć wyraźne wyodrębnianie się solidów tej grupy spośród masy solidów V—VI wieku pod względem mechanizmów i chronologii napływu na Północ wskazuje kilka faktów. Oto w Kotlinie Karpackiej spotykamy się z występowaniem skarbów solidów zakończonych emisjami Teodozjusza II lub Walentyniana III, które zdeponowane zapewne zostały w czasie niepokojów, zaistniałych po śmierci Attyli¹⁷⁸. Na naszych ziemiach z kolei

¹⁷¹ Tamże, s. 90—92.

¹⁷² Tamże, s. 94—96; z obszaru Polski znamy je między innymi z Radosiewa woj. pilskie, Piotrowic woj. koszalińskie, Stargardu woj. szczecińskie.

¹⁷³ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 91.

¹⁷⁴ J. Gaul, *op. cit.*; K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 91.

¹⁷⁵ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 90.

¹⁷⁶ Między innymi Głowczyce, Gorzyno, Sierakówek, woj. słupskie, Karlino woj. koszalińskie, Wapno woj. pilskie — J. Żak, *op. cit.*

¹⁷⁷ J.M. Fagerlie, *op. cit.*, s. 164; zob. też przypis 134.

¹⁷⁸ Między innymi skarby z Biny w południowej Słowacji oraz z Hodmezővásárhely na Węgrzech, Ě. Kolnikova, *Nalez nekororimských solidov v Biňi, okres Nové Zámky*, „Numismatický Sborník”, t.X, 1967—1968, s. 5—50, tabl. I—IX; K. Dąbrowski, *Hunowie...*, s. 70, 72—73.

znaleziska monet tejże grupy wykazują odmienny rozrzut terytorialny od rozmieszczenia znalezisk grupy V. Poza stosunkowo licznym występowaniem tych znalezisk na Śląsku i w Małopolsce, wobec całkowitej absencji na tym terenie monet z grupy V (patrz uwagi z poprzedniego podrozdziału), dostrzec można dość wyraźne rozbieżności w tym względzie na obszarze Pomorza. Oto znaleziska interesującej nas grupy koncentrują się bardzo silnie w rejonie Elbląga (13 znalezisk) oraz występują na Pomorzu Środkowym (8 znalezisk), natomiast przeważająca liczba znalezisk solidów grupy V skupia się wzdłuż osi: dolna Wisła od wysokości Chełmna — pas wybrzeża nad Zatoką Gdańską i Pucką, ponadto tylko trzy znaleziska spotykamy w rejonie Elbląga, a i to na zachodniej krawędzi tegoż skupiska oraz dwa znaleziska na pograniczu Pomorza Zachodniego i Środkowego.

Oczywiście nie sposób ściśle wyznaczyć, które solidy IV grupy napłynęły przed 453 rokiem, które w latach pięćdziesiątych V wieku, a które z kolei dostały się na Pomorze wraz z falą solidów V grupy, jednak w świetle wyżej przytoczonych argumentów napływ tychże monet na nasz obszar w latach pięćdziesiątych V wieku i to na dużą skalę, wydaje się dość prawdopodobny.

Na ten sam okres można również datować wyżej wspomniane znalezisko puchara z Piwonic, woj. kaliskie oraz horyzont naczyń z pętelkowanym ornamentem. Zarówno ten ostatni horyzont, jak i horyzont naczyń typu Tu—Piwonice datowane są na lata około połowy V wieku (porównaj wcześniejsze uwagi), stąd można z nimi paralelizować zarówno falę solidów napływającą na Pomorze jeszcze w okresie dominacji huńskiej nad Dunajem, jak też falę tych monet, jaka dostała się na Północ w wyniku wydarzeń rozgrywających się nad Dunajem bezpośrednio po śmierci Attyli.

Być może główną przyczyną napływu omawianej fali solidów na Pomorze była reemigracja wojowników germańskich po załamaniu się „imperium huńskiego”, którzy powracali do swej nadbałtyckiej ojczyzny (skąd wyruszyli na Południe za panowania Attyli), unosząc ze sobą solidy uzyskane z łupów, trybutów i żołą¹⁷⁹.

Dość intrygująco przedstawia się kwestia wspomnianego wyżej elbląskiego skupiska znalezisk solidów. Tutaj, na niewielkim obszarze między ujściem Wisły a Pasłęką, wystąpiło około 20 znalezisk złotych monet V—VI wieku (w sumie ponad 400 solidów). Wskazywałoby to na istnienie w tym rejonie w okresie wędrówek ludów silnego ośrodka

¹⁷⁹ Por. H. Łowmiański, op. cit., s. 284—291; historyczne przykłady takiej reemigracji (co prawda w okresie nieco późniejszym) uwzględnione są w następnym podrozdziale.

politycznego i ekonomicznego¹⁸⁰. Być może należałoby indentyfikować skupisko elbląskie z wzmiankowanym przez Jordanesa¹⁸¹ ludem Widiwariów¹⁸².

Według tego samego przekazu, na wschód od Widiwariów miały znajdować się siedziby bałtyjskich Estiów¹⁸³. W świetle najnowszych badań informację tę poprzeć możemy danymi archeologicznymi. We wczesnej fazie okresu wędrówek ludów stwierdzamy, że granicę pomiędzy osadnictwem wielbarskim a zachodniobałtyjskim stanowiła Pasłęka¹⁸⁴, w początkach zaś tej fazy kultura wielbarska sięga na wschodni brzeg tej rzeki¹⁸⁵. Jednak najpóźniej już w połowie V wieku dostrzegamy bałtyjską infiltrację na obszarach na zachód od owej linii granicznej, czego przykładem może być skarb z Fromborka, woj. elbląskie¹⁸⁶.

Infiltracja ta postępowała zapewne w miarę rozrzedzania się osadnictwa wielbarskiego na tym terenie. Z kolei już w II połowie V wieku ludność grupy sambijsko—natangijskiej kultury zachodniobałtyjskiej zajmuje nizinne obszary na lewym brzegu Pasłęki, asymilując resztki ludności kultury wielbarskiej¹⁸⁷. Świadczą o tym założone wówczas bałtyjskie cmentarzyska w Chojnowie, Garbinie, Pasłęku i Podgórzu, woj. elbląskie. Ekspansja ta sięgnęła prawdopodobnie wschodniej krawędzi skupiska elbląskiego — hipotetycznych Widiwariów.

Jedną z cech odróżniających kulturę zachodniobałtyjską od osadnictwa zachodniobałtyjskiej strefy kulturowej na Pomorzu jest absolutny brak solidów na obszarach bałtyjskich¹⁸⁸. Jednak w II połowie V wieku oraz w początkach VI wieku mamy dosyć interesującą sytuację nad Pasłęką, na obszarach już chyba w pełni zajętych przez osadnictwo zachodniobałtyjskie. Znajdujemy tam bowiem cztery stanowiska, na

---

¹⁸⁰ J.M. Fagerlie, op. cit., s. 167, przywiązuje dużą wagę do roli, jaką pełnił ten obszar w przekazywaniu solidów, napływających z Południa na tereny nadbałtyckie; por. też M. Haftka, Elbląg we wczesnym średniowieczu i problem lokalizacji Truso, „Pomorania Antiqua”, t.VI, 1975, s. 236—237; J. Gaul, op. cit., s. 81; K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 109.

¹⁸¹ Jordanes, *Getica*, V 36, XVII 96.

¹⁸² W. Heym, *Der ältere Abschnitt der Völkervanderungszeit auf dem rechten Ufer der unteren Weichsel — Ein Beitrag zur Widiwarierfrage*, „Mannus—Bibliothek”, t.XXXI, 1939, s. 3—28; H. Łowmiański, op. cit., s. 314—315; K. Godłowski, *Z badań...*, s. 42; tenże, w: *Prahistoria...*, s. 461; tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 112.

¹⁸³ Jordanes, *Getica*, V 36—37.

¹⁸⁴ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 104.

¹⁸⁵ Tenże, *Chronologia...*, s. 46.

¹⁸⁶ Tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 108—109.

¹⁸⁷ Tenże, *Z badań...*, s. 42; tenże, w: *Prahistoria...*, s. 459—460; tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 110.

¹⁸⁸ J. Okulicz, *Pradzieje...*, s. s. 468, ryc. 238; K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 109.

których wystąpiły „wyznaczniki” strefy zachodnionadbałtyckiej. Mamy tu bowiem trzy znaleziska złotych naszyjników: Henryków, Młoteczno, Nowy Dwór, woj. elbląskie oraz solid Teodozjusza II (408—450) w Nałabach, woj. elbląskie. Można ten fakt tłumaczyć przetrwaniem na tych obszarach enklaw ludności kultury wielbarskiej, które przejęły około połowy V wieku model kulturowy strefy zachodnionadbałtyckiej, bądź infiltracją tego ostatniego ugrupowania od strony Zalewu Wiślanego w górę Pasłęki. O tym kierunku wpływów świadczyć może rozrzut terytorialny wspomnianych czterech stanowisk. Wreszcie wchodzi w grę i takie ewentualności, że świeżo przybyła na te tereny ludność bałtyjska przejmowała pewne elementy kultury autochtonów, bądź z racji bliskości terytorialnej ze skupiskiem elbląskim weszła w orbitę zwyczajów panujących na obszarach zachodnionadbałtyckiej strefy kulturowej. O tym, że bałtyjskie osadnictwo nad Pasłęką mogło wejść w sferę jakichś politycznych układów, panujących na Pomorzu, świadczy fakt, że zanika ono równocześnie z zanikiem pomorskiego osadnictwa okresu wędrówek ludów, czyli w I ćwierćwieczu VI wieku¹⁸⁹.

Najprawdopodobniej główna fala solidów¹⁹⁰ dotarła na nasz obszar w wyniku kontaktów ludności strefy nadbałtyckiej z Ostrogotami osiadłymi w Pannonii, w latach 455/456—470/471¹⁹¹. Ich napływ zapewne odzwierciedla jakieś nieuchwytnie dla nas układy polityczne, łączące pannońskich Ostrogotów ze strefą zachodniego Bałtyku. Prawdopodobnie Ostrogoci właśnie przechwycili po 454 roku znaczną część solidów wymuszonych przez Attyłę na Teodozjuszu II¹⁹², a ponadto w czasie pobytu w Pannonii otrzymywali znaczne subsydia pieniężne jako sprzymierzeńcy Cesarstwa (głównie solidy Leona I (457—474). Stąd właśnie z pannońskim okresem historii Ostrogotów wiązać można napływ na Pomorze zarówno solidów z grupy V (emisje z lat 457—491), jak też część solidów grupy IV (solidy z lat 395—457)¹⁹³.

Z Pannonii solidy dostawały się na nasz obszar prawdopodobnie drogą powielającą wcześniejszy przebieg szlaku bursztynowego¹⁹⁴, przy czym podkreślić należy rolę, jaką zapewne w tym napływie odgrywał

¹⁸⁹ K. Godłowski, w: *Prahistoria...*, s. 461.

¹⁹⁰ W materiale archeologicznym chodzi w tym przypadku o kryterium ilości znalezisk (1 skarb = 1 znalezisko), a nie o ogólną liczbę monet, które to postępowanie badawcze prowadzi do bardziej obiektywnych wniosków.

¹⁹¹ Kulminacyjny moment napływu solidów do Skandynawii przypada na lata sześćdziesiąte V wieku /panowanie Leona I (457—474) i Libiusza Sewera (461—465)/ — J.M. Fagerlie, *op. cit.*, s. XXIII, 164—166, 170, 173.

¹⁹² J.M. Fagerlie, *op. cit.*, s. 166.

¹⁹³ Świadczyć może o tym między innymi fakt czterokrotnego wystąpienia solidów grupy IV w skarbach datowanych monetami V grupy; por. też: K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 99.

¹⁹⁴ Por. J.M. Fagerlie, *op. cit.*, s. 167—168.

obszar zachodniej Wielkopolski, gdzie podobnie jak w okresie wcześniejszym spotykamy się ze stosunkowo ustabilizowanym osadnictwem oraz rejestrujemy znaleziska solidów. Ponadto właśnie w tym rejonie wystąpiły dwa znaleziska importów o charakterze prowincjonalnorzymskim, datowane na późną fazę okresu wędrówek ludów. Są to paciorki szklane z Biskupina, woj. bydgoskie i Oszczywilka, woj. kaliskie, których chronologia może być ewentualnie odnoszona do II połowy V wieku¹⁹⁵. Najprawdopodobniej importy te dostały się na nasz obszar wraz ze strumieniem solidów. Być może również ten sam mechanizm zadecydował o wystąpieniu pewnych elementów „ostrogockich” na cmentarzysku w Oszczywilku, woj. kaliskie¹⁹⁶.

OKRES ISTNIENIA PAŃSTWA OSTROGOTÓW W ITALII (492—537)¹⁹⁷

Po opuszczeniu Pannonii przez Ostrogotów w 471 roku, obszar tej prowincji zostaje zajęty przez plemiona barbarzyńskie zza Dunaju: do Pannonii II wkraczają Gepidowie, a pozostałe terytorium zajmują Skirowie, Herulowie, Alanowie, Sadagowie i Rugiowie¹⁹⁸.

Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte V wieku w Pannonii to okres silnej degradacji życia resztek zromanizowanej ludności. O ile bowiem Ostrogoci, sądząc z ich późniejszej historii, nastawieni byli dość przychylnie do kultury antycznej, to „barbarzyńcy”, którzy zajęli Pannonię po 470/471 roku, stali się dla tejże kultury czynnikiem niszczącym. W 488 roku po zwycięstwie nad Rugiami, Odoaker i jego brat Hunwulf mieli przesiedlić ostatecznie resztki ludności prowincjonalnorzymskiej do Italii¹⁹⁹. Jednak liczyć się należy z przeżywaniem, co prawda znikomej liczby tejże ludności w ufortyfikowanych miastach, będących jedynymi centrami romanizacji, aż do nasunięcia się Awarów w II połowie VI

¹⁹⁵ Chronologia niezwartego zespołu (osady?) w Biskupinie określana jest ogólnie na późną fazę okresu wędrówek ludów (J. Kostrzewski, Ślady osadnictwa z okresu rzymskiego i wędrówek ludów na półwyspie biskupińskim, w: Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie znińskim, Poznań 1938, s. 65—68, tabl. XLIX, 9, 10, 12, 13; K. Godłowski, Z badań..., s. 40, cmentarzysko w Oszczywilku datowane jest na 2 połowę V wieku lub około 500 roku (J. Fitzke, Odkrycie osady z wczesnego okresu rzymskiego i cmentarzyska z okresu wędrówek ludów w Oszczywilku w powiecie kaliskim, „Z Otchłani Wieków”, R. IX, 1934, s. 21—38; K. Godłowski, Z badań..., s. 37.

¹⁹⁶ K. Godłowski, Z badań..., s. 38.

¹⁹⁷ Królestwo ostrogockie w Italii upada, co prawda, dopiero w latach pięćdziesiątych VI wieku, ale bardziej istotny dla naszej problematyki jest fakt ostatecznego wycofania się Ostrogotów z Pannonii w 537 roku.

¹⁹⁸ J. Dobiaś, op. cit., s. 305—306; L. Varady, op. cit., s. 344, 401, 455; I. Bona, The dawn... s. 16, 28.

¹⁹⁹ J. Dobiaś, op. cit., s. 306; L. Varady op. cit., s. 347—348, 352, 401; J. Wielowiejski, Rzymianie..., s. 83.

wieku²⁰⁰. Nadal także Pannonia zachowuje status prowincji Imperium, o czym świadczy chociażby fakt „darowania” jej wraz z Noricum Longobardom przez Justyniana I w 547/548 roku²⁰¹.

Ostrogoci po opuszczeniu Pannonii przez trzy lata pustoszyli terytorium bizantyjskiego Illyricum, aż wreszcie w 473 roku Leon I zawiera z nimi nowy układ sprzymierzeńczy. Zaś w 488 roku Bizantyjczykom udało się pozbyć kłopotliwego sojusznika, skierowując Ostrogotów pod wodzą Teodoryka Amala przeciwko Odoakrowi do Italii²⁰². Po zwycięskiej wojnie w latach 488—493 powstaje w Italii Królestwo Ostrogotów Teodoryka Wielkiego.

W 504 roku, w toku wojny z Gepidami, Teodoryk odbija Pannonię Sirmiensem, w ręce Ostrogotów ponownie wraca także terytorium Pannonii między Balatonem, Drawą i Dunajem²⁰³. Była to część Pannonii, w której przetrwało najwięcej zromanizowanej ludności²⁰⁴.

Rok 526 przynosi istotne zmiany w układzie sił politycznych nad środkowym Dunajem. Oto śmierć Teodoryka Wielkiego staje się dla Gepidów hasłem do zajęcia Sirmium. Jednak w dwa lata później, wysłany przeciwko nim wódz ostrogocki Wityges przywraca swemu królestwu poprzedni stan posiadania²⁰⁵. Natomiast bardziej tutaj istotnym faktem było wkroczenie do północnej Pannonii Longobardów. Lud ten pojawił się nad środkowym Dunajem w 489 roku, opanowując obszar Rugilandu (w widłach Dunaju i Morawy), wyludnionego skutkiem zwycięskiej wyprawy Odoakra i Hunwulfa²⁰⁶. Od tej pory militarna i polityczna pozycja Longobardów ciągle się umacnia. Między innymi pokonują oni w 509 roku Herulów, przyczyniając się do migracji tych ostatnich do Skandynawii²⁰⁷. Jesienią 526 roku pierwsza fala osadnictwa longobardzkiego w Pannonii opanowuje ważniejsze punkty strategiczne wzdłuż Dunaju, od wysokości Vindobony po południowy kraniec wyspy Czepel²⁰⁸.

²⁰⁰ L. Barkóczy, Á. Salamon, Remarks on the Sixth Century History of Pannonia, „Acta Archaeologica Hungarica”, t. XXIII, 1971, s. 139—143; J. Wielowiejski, Rzymianie..., s. 83; L. Varady, op. cit., s. 402; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 397.

²⁰¹ J. Werner, Die Langobarden in Pannonien, München 1962, s. 10, Á. Salamon, L. Barkóczy, op. cit., s.48.

²⁰² I. Bóna, The dawn..., s. 16; V. Weber, op. cit., s. 472; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, The Ostrogoths, w: The Archaeology..., s. 403.

²⁰³ I. Bóna, The dawn..., s. 17, 28, 31; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 403; K. Sagy, op. cit., s. 59.

²⁰⁴ I. Bóna, The dawn..., s. 31.

²⁰⁵ Tamże, s. 17; Á. Salamon, Á.Cs.Sós, op. cit., s. 404.

²⁰⁶ J. Werner, Die Langobarden..., s.9; J. Dobiasz, op. cit., s. 306—308; H. Łowmiański, op. cit., s. 318n.; I. Bóna, The dawn..., s. 24.

²⁰⁷ Prokop z Cezarei, Historia wojen, VI 15, op. cit., J. Werner, Die Langobarden..., s. 9.

²⁰⁸ J. Werner, Die Langobarden..., s. 10; I. Bóna, The dawn..., s. 31; E. S. Tabaczyński, Zarys kultury Longobardów. Studium archeologiczne, w: Kultura Europy Wczesnośredniowiecznej, Italia, z. 10, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1980, s. 25, 27.

W 535 roku rozpoczęła się długoletnia wojna bizantyjsko—ostrogocka i w tym samym roku Bizantyjczycy odbierają Gotom Sirmium²⁰⁹. W 537 roku król Ostrogotów Wityges, koncentrując siły do odbicia Rzymu, wycofał oddziały gockie z Pannonii, rezygnując tym samym z tej północnej prowincji swego królestwa²¹⁰. W tym czasie Gepidowie ponownie zajmują Sirmium i Bassianę²¹¹, a druga fala longobardzkiego osadnictwa w Pannonii przekracza swym zasięgiem na południu Drawę i Sawę²¹².

W wyniku wydarzeń z lat 535—537 zmienia się więc radykalnie sytuacja polityczna nad środkowym Dunajem. Ostrogoci, zaabsorbowani wojną z Bizantyjczykami w Italii, ostatecznie wycofują się z Pannonii, zaś na pierwszoplanową siłę polityczną w tym rejonie wyrastają Longobardowie, którzy w 547/548 roku oficjalnie otrzymują od Justyniana I Pannonię, Savię oraz wschodnią część Noricum Mediterraneum²¹³.

Królestwo Ostrogotów w Italii upada ostatecznie pod ciosami Bizancjum w latach pięćdziesiątych VI wieku (do 561 roku trwały jeszcze walki w północnej Italii), istotne zmiany zachodzą w tym czasie również nad Dunajem. Tam właśnie od końca I połowy VI wieku dominującą siłą stają się Słowianie²¹⁴, a od lat sześćdziesiątych tego stulecia również Awario- wie²¹⁵, tworząc nowy układ stosunków.

Lata siedemdziesiąte i osiemdziesiąte V wieku przynoszą spadek napływu solidów na Północ²¹⁶. Wiąże się ten fakt z wywędrowaniem Ostrogotów z Pannonii. Ponowny wzrost napływu można datować dopiero na czasy Anastazjusza I (491—518), a więc na okres istnienia państwa Ostrogotów w Italii²¹⁷. Przy takiej interpretacji należy założyć, iż emisje z lat 473—491 (Gliceriusza (473—474), Juliusza Neposa (474—475), Zenona (474—491) i Basiliscusa (475—476)), które są stosunkowo nieliczne na Pomorzu napłynęły tam w co najmniej kilkanaście lat później od daty ich wybicia. Zachodzi w tym względzie jednak i taka możliwość, iż docierały one na Północ w latach 470—490, nie wychodząc jednak od Ostrogotów, zajętych w tym czasie na Bałkanach. Mogły je natomiast przekazywać na Północ inne plemiona germańskie znad

²⁰⁹ A. Lengyel, op. cit., s. 486.

²¹⁰ I. Bóna, *The dawn...*, s. 17.

²¹¹ Tamże, s. 17—18.

²¹² E.S. Tabaczyński, op. cit., s. 27.

²¹³ J. Werner, *Die Langobarden...*, s. 11; I. Bóna, *The dawn...*, s. 18, 32; Á.Salamon, *Á.Cs.Sós*, op. cit., s. 404.

²¹⁴ H. Łowmiański, op. cit., s. 261—267; K. Godłowski, *Z badań...*

²¹⁵ Á. Salamon, *Á.Cs.Sós, The Avars*, w: *The Archaeology...*, s. 406—416.

²¹⁶ Por. J.M. Fagerlie, op. cit., s. 164—166.

²¹⁷ Tamże, por. też: H. Łowmiański, op. cit., s. 291.

środkowego Dunaju, pozostające w sojuszu z Bizantyjczykami i otrzymujące z tej racji subsydia pieniężne²¹⁸.

Zapewne po usadowieniu się w Italii w początkach lat dziewięćdziesiątych V wieku, Ostrogoci wznawiają na dawną skalę, przerwane 20 lat wcześniej, kontakty ze strefą zachodniego Bałtyku, czego wyrazem jest obserwowany wzrost liczby znalezisk solidów Anastazjusza I (491—518) na Północy. Na terenie Pomorza rejestrujemy dla tego okresu 9 znalezisk, w tym 3 skarby. W skarbie z Mrzezina, woj. gdańskie wystąpiło aż około 130 solidów Anastazjusza.

Wydaje się, że o ile w czasie pobytu Ostrogotów w Pannonii solidy napływały na Północ po linii wcześniejszego szlaku bursztynowego, to w okresie istnienia królestwa ostrogockiego w Italii szlak ten przesunął się bardziej na zachód — nad Odrę²¹⁹. Na Pomorzu Zachodnim i Środkowym wyrazem tego jest fakt znacznie częstszego występowania znalezisk monet grupy VI, podczas gdy na Pomorzu Nadwiślańskim są one znacznie rzadsze, niż znaleziska V grupy.

Wiązało się to zapewne z faktem, iż dopiero w 504 roku Teodoryk Wielki opanował Pannonię, a i to tylko jej południowo—wschodnią część, która nie była już teraz centrum a tylko peryferią posiadłości ostrogockich. Ponadto w grę mogły też wchodzić zmiany w sytuacji politycznej nad środkowym Dunajem, a mianowicie obecność w północno—zachodniej Pannonii plemion, tworzących w latach 467—470 koalicję antygocką, bądź pojawienie się tam nowych ludów — Longobardów, które to czynniki mogły w znacznym stopniu utrudniać kontakty Ostrogotów z Północą za pośrednictwem Pannonii²²⁰. Wtedy owe powiązania mogły przebiegać szlakiem: Italia — przełęcz alpejskie — Kotlina Czeska — Odra — Bałtyk.

W omawianym okresie nadal docierają wraz z solidami na nasz teren importy o charakterze prowincjonalnorzymskim oraz importy i impulsy rodem ze środowiska południowogermańskiego²²⁰. Mowa jest tutaj o kilkunastu paciorkach szklanych i złotym naczynku ze skarbu z Wapna, woj. pilskie, datowanego na schyłek V, a najpóźniej na początek VI wieku²²¹. Ponadto pewne elementy „ostrogockie” stwierdzamy w skarbie z Konarzewa, woj. płockie, datowanym na początek VI wieku²²² oraz być może w pięciopalczastej fibuli z Dobrego, woj. wrocławskie, której chronologia może być uściślona do lat około 500—530²²³. Koneksje

²¹⁸ Na przykład Gepidowie (zob. przypis 156).

²¹⁹ J. M. Fagerlie, op. cit., s. 167—168.

²²⁰ K. Godłowski, Z badań..., s. 38; tenże; [w:] Prahistoria..., s. 458.

²²¹ K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 92; niewykluczone jest także, iż tego rodzaju importy mogły dostać się na nasz teren drogą morską, z Nadrenii.

²²² Stwierdzenie takie, z pewnymi zastrzeżeniami, wysuwa K. Godłowski, [w:] Prahistoria..., s. 132.

²²³ K. Godłowski, Z badań..., s. 38; tenże; [w:] Prahistoria..., s. 132.

środkowonaddunajskie wykazuje także ułamek fibuli ze skarbu ozdób i solidów z Radostowa, woj. gdańskie, datowanego na początek ostatniego ćwierćwiecza V wieku²²⁴.

Prawdopodobnie nadal funkcję pomostu w przekazywaniu solidów i związanych z nimi impulsów z Południa nad Bałtyk pełnił na naszych ziemiach rejon wschodniej Wielkopolski. Wyrazem tego może być wystąpienie w tym rejonie znaleziska fibuli w Dobrem, woj. wrocławskie oraz skarbu z Konarzewa, woj. płockie, których chronologia przypada właśnie na interesujący nas w tym miejscu przedział czasowy.

Stwierdzić tu również należy, iż w omawianym okresie dość ożywione kontakty łączyły również obszary bałtyjskie z terenami nadczarnomorskimi i naddunajskimi, a także z kręgiem kultury merowińskiej. Być może głównym przedmiotem tych powiązań był bursztyn z bałtyckich wybrzeży²²⁵.

Potwierdzeniem wyżej wspomnianych kontaktów mogą być informacje zawarte w źródłach pisanych. Mowa jest tutaj o liście Teodoryka Wielkiego do Hestiów (Aestiów)²²⁶ i informacji Jordanesa o handlu futrami, prowadzonym przez skandynawskich Suehans z Rzymianami²²⁷. Argumentem przemawiającym na rzecz tezy o istnieniu reemigracji germańskiej z obszarów naddunajskich nad Bałtyk, może być przedstawiony przez Prokopiusza opis wędrówki Herulów znad Dunaju do Skandynawii około 512 roku²²⁸. Ponadto ze śladami bezpośrednich kontaktów z Italią spotykamy się na terenie Skandynawii. Świadczy o tym inskrypcja na kamieniu z RÖK w Östergötland w Szwecji, wymieniająca Teodoryka Wielkiego²²⁹.

Na emisjach Anastazjusza I (491—518) kończy się napływ solidów na nasz obszar²³⁰. To gwałtowne urwanie się napływu solidów na Pomorze łącznie jest z nagłym załamaniem się dotychczasowego układu stosunków polityczno—kulturowych w tym rejonie²³¹. Jak się wydaje ewentualny niszczycielski najazd, bądź inna katastrofa dotknęła w końcu I ćwierćwiecza VI wieku zarówno Pomorze jak i Bornholm, bowiem i tam napływ solidów kończy się horyzontem skarbów, datowanych emisjami Anastazjusza I²³². Na Olandii przerwanie dopływu solidów

²²⁴ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 93.

²²⁵ Tamże, s. 109—110.

²²⁶ Patrz przyp. 130.

²²⁷ Patrz przyp. 129.

²²⁸ Patrz przyp. 132.

²²⁹ G. Labuda, *Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny*, Warszawa 1961, s. 177—178; K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 117.

²³⁰ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 102—103.

²³¹ K. Godłowski, *Z badań...*, s. 42; tenże, w: *Prahistoria...*, s. 461; tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 102—104.

²³² J. M. Fagerlie, *op. cit.*, s. 171—172.

datowane jest na początek ostatniego ćwierćwiecza V wieku²³³, natomiast na Gotlandii, w Meklemburgii, nad Łabą i w Kotlinie Czeskiej występują jeszcze emisje Justyna I (518—527) i Justyniana I (527—565)²³⁴. Najprawdopodobniej napływ solidów nad Bałtyk, co prawda w znacznym uszczupleniu, mógł trwać aż do połowy VI wieku²³⁵. Wtedy to zachodzą wydarzenia, które w sposób zdecydowany przekreśliły możliwość dalszych kontaktów tego typu. Przede wszystkim, po dwudziestoletniej wojnie z Bizantyjczykami upada Królestwo Ostrogotów w Italii²³⁶. Nad środkowym Dunajem zdecydowaną tamę na drodze dotychczasowych kontaktów tworzy pojawienie się Słowian i Awarów, a być może i polityka rosnących w siłę Longobardów²³⁷.

Na Pomorzu, a prawdopodobnie i na pozostałych naszych ziemiach, zerwanie kontaktów nastąpiło jednocześnie z ostatecznym zanikiem starożytnego osadnictwa okresu wędrówek ludów, a więc w ciągu I połowy VI wieku²³⁸. Być może ma to związek z rozprzestrzenianiem się wczesnośredniowiecznego osadnictwa słowiańskiego²³⁹. Właśnie z tym ostatnim wiązać należy zapewne na naszych ziemiach znaleziska brązowych i srebrnych monet bizantyjskich, emisji Justyna I (518—527) i Justyniana I (527—565)²⁴⁰ — VII grupa znalezisk monet.

Nie dysponujemy zbyt ścisłymi danymi do datowania najpóźniejszych zabytków z okresu wędrówek ludów, w tym także tych, które wykazują koneksje południowe, ale wydaje się, że ich chronologia nie wykracza poza połowę VI wieku. Wtedy bowiem ma miejsce szereg daleko idących w swych skutkach wydarzeń politycznych, a także przemian stylów kulturowych²⁴¹, które w sposób zdecydowany zmieniły oblicze ówczesnej Europy.

²³³ Op. cit., s. 168—169.

²³⁴ J. Werner, *Zu den auf Öland...*; H. Łowmiański, op. cit., s. 291—292; J. M. Fagerlie, op. cit., s. 164, 169; K. Godłowski, *Z badań...*, s. 42; tenże, w: *Prahistoria...*, s. 459, 461; tenże: *Okres wędrówek ludów...*, s. 102—103.

²³⁵ J. M. Fagerlie, op. cit., s. 163, 169, 174.

²³⁶ Tamże, s. 164, 174.

²³⁷ K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 104.

²³⁸ Por. tenże, w: *Prahistoria...*, s. 461; tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 104.

²³⁹ Por. tenże: *Zagadnienie ciągłości kulturowej i kontynuacji osadniczej na ziemiach polskich w młodszym okresie przedrzymskim, okresie wpływów rzymskich i wędrówek ludów*, „*Archeologia Polski*”, t. XXI, 1976, s. 378—401; tenże, *Zagadnienie...*, s. 39; tenże, *Okres wędrówek ludów...*, s. 119; R. Wołagiewicz, w: *Prahistoria...*, s. 138, 216; a także: I. P. Rusanova, *Slawjanskie drevnosti VI—VII vv*, Moskwa 1976, s. 199.

²⁴⁰ Por. A. Mikołajczyk, *Moneta na terenie Polski środkowej w okresie wędrówek ludów*, „*Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*”, Seria Archeologiczna, t. XXII, 1975, s. 289; M. Salamon, *Napływ złotych monet bizantyjskich na ziemię polską, w: VI Sesja Numizmatyczna...*, s. 23; K. Godłowski, w: *Prahistoria...*, s. 457.

²⁴¹ Por. H. Kühn, *Das Jahr 550 als Wedepunkt in der Kultur der Völkerwanderungszeit*, „*Mannus-Bibliothek*”, t. XXI, 1929, s. 170 n.

ZAKOŃCZENIE

Przeprowadzone wyżej ustalenia mają jedynie wstępny charakter. Problematyka kontaktów ziem polskich z obszarami poddanymi wpływom kultury prowincjonalnorzymskiej w okresie wędrówek ludów wymaga szerszych i bardziej pogłębionych studiów. Prowadzenie prac badawczych w tym zakresie jest szczególnie konieczne dla tego odcinka naszej prahistorii. Archeologiczne ślady tego typu kontaktów (zwłaszcza znaleziska monetarne) są bowiem wtedy w pewnych przypadkach praktycznie jedynym wyznacznikiem dziejów naszych ziem.

I. KATALOG ZNALEZISK IMPORTÓW O CHARAKTERZE PROWIN-
CJONALNORZYMSKIM Z OKRESU WĘDRÓWEK LUDÓW Z ZIEM
POLSKI

1. BISKUPIN, woj. bydgoskie

4 paciorki szklane w niezwartym zespole zabytków (osada?) z późnej fazy okresu wędrówek ludów (V/VI wiek?) — J. Kostrzewski, Ślady osadnictwa z okresu rzymskiego i wędrówek ludów na półwyspie biskupińskim, w: Gród prasłowiański w Biskupinie w powiecie żnińskim, Poznań 1938, s. 65—67, tabl. XLIX, 9, 10, 12, 13; K. Jażdżewski, Pradzieje Europy środkowej, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1981, s. 594, ryc. 183: 16, 17.

2. BOGUCIN, woj. ciechanowskie

10 paciorków szklanych w kurhanie kultury wielbarskiej z fazy D — W. Bernat, Kurhany z późnego okresu rzymskiego we wsi Bogucin, pow. Płońsk, „Wiadomości Archeologiczne”, t. XXII 1955, s. 210—212, ryc. 4; M. Mączyńska, Paciorki z okresu rzymskiego i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na obszarze środkowoeuropejskiego Barbaricum, „Archeologia”, t. XXVIII, 1977, s. 83.

3. BORNICE, woj. elbląskie

Fragment stopionego szkła — prawdopodobnie z pucharu szlifowanego typu Witkowo, w grobie jamowym na cmentarzysku kultury wielbarskiej z fazy C/D — W. Heym, Der ältere Abschnitt der Völkerwanderungszeit auf dem rechten Ufer der unteren Weichsel — Ein Beitrag zur Widiwarierfrage, „Mannus-Bibliothek”, t. 31, 1939, s. 16; J. Okulicz, Studia nad przemianami kulturowymi i osadniczymi w okresie rzymskim na Pomorzu Wschodnim, Mazowszu i Podlasiu, „Archeologia Polski”, t. XV, 1970, s. 463—464.

4. BRULINO-KOSKI, woj. łomżyńskie

Paciorki szklane w grobach szkieletowych na cmentarzysku kultury wielbarskiej z fazy C/D — A. Kempisty, Birytualne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejscowości Brulino-Koski, pow. Ostrów Mazowiecka, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 32, 1968, J. Okulicz, Plemiona grupy nidzickiej kultury grobów jamowych (w okresie od końca II w. p.n.e. do V w. n.e.), Warszawa 1965, tabl. VII.

5. CECELE, woj. białostockie

Stopione paciorki szklane na cmentarzysku kultury wielbarskiej z wczesnej fazy okresu wędrówek ludów — J. Jaskanis, Badania cmentarzyska z okresu rzymskiego w Cecelach, powiat siemiatycki, przeprowadzonych w latach 1966—1970, „Rocznik Białostocki”, t. XII, 1974, s. 430; M. Mączyńska, Paciorki..., s. 83.

6. CIEPŁE, woj. gdańskie

Szklany paciorek (millefiori) z cmentarzyska kultury wielbarskiej z fazy C/D — E. Blume, Die germanischen Stämme und die Kulturen zwischen Oder und Passarge aus der römischen Kaiserzeit, „Mannus-Bibliothek”, t. XIV, 1915, s. 85—111; J. Okulicz, Studia..., s. 452, ryc. 3.

7. DĘBCZYNO, woj. koszalińskie

A. Naszyjnik z paciorków szklanych z cmentarzyska grupy dębczyńskiej z fazy D — R. Wołągiewicz, Grupa dębczyńska, w: Prahistoria Ziemi Polskich, t. V, Późny okres lateński i okres rzymski, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1981, s. 211—213, ryc. 86.

B. Fragmenty szklanego puchara z „pętelkowatym” ornamentem, szklana czarka z „pętelkowatym” ornamentem, paciorek szklany zdobiony wyobrażeniem twarzy ludzkiej z osady grupy dębczyńskiej z około połowy V wieku — J. Żak, Die Glasperlen mit Gesichtsmasken und Schachbrettmuster in Nora — und Mitteleuropa, „Zeitschrift für Archäologie”, 1977, Bd XI, s. 67—72; K. Godłowski, Okres wędrówek ludów na Pomorzu, „Pomorania Antigua”, t. X, 1981, s. 83—85, ryc. 16 a, b.

8. DOBIESZEWICE, woj. bydgoskie

Szklany paciorek (millefiori) z osady kultury przeworskiej. Prawdopodobnie jest to „paciorek mieczowy” z I połowy (II ćwierćwiecze) V wieku — J. Olczak, Zagadnienie funkcji i pochodzenia przedmiotu szklanego z Dobieszewic (okres wpływów rzymskich), „Slavia Antiqua”, t. XIX, 1972, s. 169—182.

9. DOBRODZIEŃ—RĘDZINA, woj. częstochowskie

10 lepiej zachowanych paciorków (1 „paciorek mieczowy”?) i około 60 amorficznych stopów szkła z cmentarzyska typu dobrodzieńskiego z fazy D (II ćwierćwiecze V wieku?) — J. Szydłowski, Trzy cmentarzyska typu dobrodzieńskiego, Bytom 1974, tabl. CII k-u; tenże: Grupa dobro-

dzieńska jako wyraz lokalnych przemian w schyłkowej fazie kultury przeworskiej, Katowice 1977, s. 28, 38, 53—54.

10. DZIERŻĘCIN, woj. śląskie
Liczne paciorki szklane na cmentarzysku grupy dębczyńskiej z końca IV — początku V wieku (K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 101) — M. Mączyńska, Uwagi o chronologii i rozprzestrzenieniu paciorków w okresie rzymskim i wczesnej fazie okresu wędrówek ludów w Polsce, „Archeologia Polski”, t. XVII, 1972, s. 372.

11. GORZYNO, woj. śląskie
Paciorki szklane na cmentarzysku grupy dębczyńskiej z I połowy V wieku (K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 101) — H. J. Eggers, Grabfunde der Völkerwanderungszeit aus Pommern, „Baltische Studien”, NF, t. XLVI, 1959, s. 17—18, tabl. 2B; M. Mączyńska, Uwagi..., s. 372.

12. GOZDOWO, woj. płockie
Stopione paciorki szklane na cmentarzysku kultury wielbarskiej z wczesnej fazy okresu wędrówek ludów — K. Musianowicz, Jamowy grób z młodszego okresu wpływów cesarstwa rzymskiego w Gozdowie pow. Sierpc, „Sprawozdania P.M.A.”, t. II, 1949, s. 93n.; informacja ustna doc. dr hab. J. Okulicza.

13. IZBICKO, woj. opolskie
Paciorki szklane na cmentarzysku o charakterze zbliżonym do dobrodzieńskiego z fazy D (IV/V wiek) — J. Szydłowski, Obrządek pogrzebowy na Górnym Śląsku w okresie wpływów rzymskich, Bytom 1964, s. 112; tenże: Grupa dobrodzieńska..., s. 95—96.

14. JAWTY WIELKIE, woj. elbląskie
Fragmenty stopionego szkła (z naczynia szklanego) na cmentarzysku kultury wielbarskiej z fazy C/D — W. Heym, op. cit., s. 17, 19; J. Okulicz, Studia..., s. 452, ryc. 3.

15. KIELPINO, woj. gdańskie
15 paciorków szklanych w skarbie ozdób, zakopanym krótko przed połową V wieku — W. La Baume, Germanische Funde der Völkerwanderungszeit aus Nordostdeutschland, „Blätter für deutsche Vorgeschichte”, Bd III, 1925, s. 15—30, ryc. 7; M. Mączyńska, Paciorki..., s. 83; K. Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s. 80—82.

16. KITKI, woj. ostrołęckie
Fragment szklanego puchara szlifowanego typu Ługi w grobie kultury wielbarskiej z fazy C/D — J. Okulicz, Studia..., s. 459, tabl. IV, 2 oraz ustne informacje tego badacza; G. Rau, Körpergräber mit Glasbeigaben des IV. nachchristlichen Jahrhunderts im Oder-Weichsel-Raum, „Acta Praehistorica et Archaeologica”, t. III, 1972, s. 126, 135.

17. KORZEŃ, woj. płockie

Paciorek szklany i stopiony kawałek szkła (prawdopodobnie z paciorka) z cmentarzyska kultury przeworskiej z fazy D (IV/V wiek) — A. Kempisty, *Ciało palne cmentarzysko z późnego okresu rzymskiego w miejscowości Korzeń, pow. Gostynin, „Materiały Starożytne”, t. XI, 1968, s. 396, tabl. XXIX, 9; XXX, 7.*

18. KOZŁÓWKO, woj. olsztyńskie

Fragmenty puchara szlifowanego typu Ługi (E 237), fragmenty grubościennych naczyń szklanych oraz częściowo stopione paciorki szklane z cmentarzyska kultury wielbarskiej z fazy D (C/D) — J. Heydeck, *Das Gräberfeld von Klein Koslau, Kr. Neidenburg, „Prussia”, t. XVII, 1892, s. 171—178, tabl. XVII; H.J.Eggers, *Der römische Import im freien Germanien, Hamburg 1951, nr 575; J. Okulicz, *Studia..., s. 452, ryc. 3, 463; M. Mączyńska, *Paciorki..., s. 83.****

19. LUBIESZEWO, woj. szczecińskie

Fragment szklanego puchara z „pętelkowatym” ornamentem z osady grupy dębczyńskiej z I połowy V — około połowy V wieku — R. Wołągiewicz, *op. cit.*, s. 214, ryc. 88a—4; K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów..., s. 85, ryc. 20 b.*

20. LUBOSZYCE, woj. zielonogórskie

Fragment naczynia szklanego posiadającego bardzo bliskie nawiązania do typu Ługi, na cmentarzysku kultury luboszyckiej ze schyłku IV wieku — G. Domański, *Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II—IV wieku, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979, s. 87.*

21. ŁĄCZYNO STARE, woj. ciechanowskie

Fragment naczynia szklanego, stopione paciorki szklane, na cmentarzysku kultury wielbarskiej z fazy C/D — materiały nieopublikowane, informacja doc. dr hab. J. Okulicza.

22. ŁUGI, woj. leszczyńskie

Szklany puchar szlifowany (typ Ługi, E 234) w grobie kultury przeworskiej z fazy D (IV/V wiek) — E. Petersen, *Neue wandalische Grabfunde aus dem 2—4. Jahr. n. Chr.*, „*Altschlesien*”, t. III, 1934, ryc. 12:16; H. J. Eggers, *Der römische..., s. 108, nr 751; G. Rau, op. cit.*, s. 121, ryc. g, s. 175, ryc. 33, 65.

23. MALBORK—GOŚCISZEWO, woj. elbląskie

Paciorki szklane (między innymi millefiori) oraz stopy szkła na cmentarzysku kultury wielbarskiej z fazy C/D — E. Blume, *op. cit.*, s. 85 n.; J. Okulicz, *Studia...*, s. 452, ryc. 3; M. Mączyńska, *Uwagi..., s. 378.*

24. MALBORK—WIELBARK, woj. elbląskie

Paciorki szklane na cmentarzysku kultury wielbarskiej z IV/V wieku — E. Blume, *op. cit.*, s. 85 n.; M. Mączyńska, *Paciorki..., s. 83.*

25. NIEDANOWO, woj. olsztyńskie

Fragmenty naczyń szklanych (w tym typ Ługi) oraz paciorki szklane na

cmentarzysku kultury wielbarskiej z fazy C/D — J. Okulicz, *Studia...*, s. 452, ryc. 3; G. Rau, op. cit., s. 179, ryc 50; M. Mączyńska, *Paciorki...*, s. 83.

26. OLSZTYN, woj. częstochowskie

Fragment naczynia szklanego oraz około 50 paciorków i około 100 stopów szkła, na cmentarzysku warstwowym typu dobrodzieńskiego z fazy D — J. Szydłowski *Trzy cmentarzyska...*, tabl. CLXXX—CLXXXI; tenże: *Grupa dobrodzieńska...*, s. 53, 94.

27. OPATÓW, woj. częstochowskie

Fragment szklanego puchara (typ Kowalki) oraz paciorki szklane z cmentarzyska kultury przeworskiej z fazy D (IV/V wiek) — M. Mączyńska, *Uwagi...*, s. 364; G. Rau, op. cit., s. 178.

28. OSZCZYWILK, woj. kaliskie

6 paciorków szklanych na cmentarzysku z późnej fazy okresu wędrówek ludów (II połowa lub około 500 roku) — J. Fitzke, *Odkrycie osady z wczesnego okresu rzymskiego i cmentarzyska z okresu wędrówek ludów w Oszczywilku w powiecie kaliskim, „Z Otchłani Wieków”*, R. IX, 1934, s. 21—38; M. Mączyńska, *Uwagi...*, s. 366; K. Godłowski, *Z badań nad zagadnieniem rozprzestrzenienia Słowian w V—VII w.n.e.*, Kraków 1979, s. 37.

29. PIELGRZYMOWO, woj. olsztyńskie

Fragment puchara szklanego typu Ługi w kurhanie kultury wielbarskiej z fazy C/D — W. Hülle, *Ein ostgermanisches Hügelgrab bei Pilgramsdorf, „Mannus-Bibliothek”*, t. XXXII, 1940, s. 160; J. Okulicz, *Studia...*, s. 479; G. Rau, op. cit., s. 126.

30. PIWONICE, woj. kaliskie

Szklany puchar typu Tu-Piwonice na osadzie kultury przeworskiej z początków II połowy V wieku — K. Dąbrowski, J. Karwowska, *Metoda konserwacji szkła rzymskiego na przykładzie kielicha ze wsi Piwonice pow. Kalisz, „Wiadomości Archeologiczne”*, t. XX, 1954, s. 180—181, ryc. 1; J. Werner, *Studien zu Grabfunden des V. Jahrhundert aus der Slowakei und der Karpatenukraine, „Slovenska Archeologia”*, t. VII, 1959, s. 422 n.

31. PRUSZCZ, woj. gdańskie

Szklany puchar z „pętelkowanym” ornamentem, fragment szklanego naczynia, misa brązowa, z cmentarzyska kultury wielbarskiej z I połowy — początki II połowy V wieku — F. Glombowski, *Der spätgermanische Grabfund aus Praust, Kr. Danizinger Höhe, „Blätter für deutsche Vorgeschichte, 1926, Bd IV, s. 22—26, tabl. VI e, f; J. Okulicz, Studia...*, s. 452, ryc. 3.

32. RAKOWIEC, woj. elbląskie

Fragmenty stopionych naczyń (między innymi typ Witkowo) i paciorków szklanych na cmentarzysku kultury wielbarskiej z fazy C/D — W.

Heym, op. cit., s. 5—10; J. Okulicz, *Studia...*, s. 452, ryc. 3; G. Rau, op. cit., s. 177.

33. STRAMNICA, woj. koszalińskie

Paciorki szklane na cmentarzysku grupy dębczyńskiej z fazy D — H.J.Eggers, *Grabfunde...*, s. 23, tabl. 1 E; M. Mączyńska, *Uwagi...*, s. 372.

34. SZCZEDRZYK, woj. opolskie

8 paciorków szklanych i 4 stopy szkła z cmentarzyska typu dobrodzieńskiego z fazy D — J. Szydłowski, *Trzy cmentarzyska...*, tabl. IX 1—g; tenże: *Grupa dobrodzieńska...*, s. 38, 53.

35. ŚWILCZA, woj. rzeszowskie

Paciorek szklany ze skarbu ozdób i monet z osady kultury przeworskiej. Chronologia depozytu: połowa V wieku — A. Gruszczyńska, *Skarb jakich mało!*, „Z Otchłani Wieków”, t. XLIII, 1977, s. 183—188; ryc. 4 f.

36. TURAWA, woj. opolskie

Fragment puchara szklanego typu Ługi z osady kultury przeworskiej (faza D) — G. Rau, op. cit., s. 179; K. Godłowski, *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. IV, 1977, s. 357.

37. WAPNO, woj. pilskie

Kilka lub kilkanaście paciorków szklanych oraz złote naczynko (bulla) ze skarbu ozdób i brakteatów z V/VI wieku — J. Żak, *Studia nad kontaktami handlowymi społeczeństw zachodniosłowiańskich ze skandynawskimi od VI do VIII w. n.e.*, Wrocław 1962, s. 56 n.; K. Godłowski, *Okres wędrówek ludów...*, s. 91—92.

38. ŻERNIKI WIELKIE, woj. wrocławskie

Znaczna ilość paciorków szklanych na cmentarzysku kultury przeworskiej (między innymi „paciorek mieczowy”) z fazy D — L. Zetz, *Die spatgermanische Kultur Schlesiens im Graberfeld von Gross Surding*, Leipzig 1935; M. Mączyńska, *Uwagi...*, s. 364—366.

II. WYKAZ STANOWISK NANIESIONYCH NA MAPĘ

1. Basonia, woj. lubelskie
2. Bałart, woj. elbląskie
3. Biecz, woj. krośnieńskie
4. Bielsko-biała, m.woj.
5. Biskupin, woj. bydgoskie
6. Bładzikowo, woj. gdańskie
7. Błędowo, woj. toruńskie
8. Bogucin, woj. ciechanowskie
9. Bonikowo, woj. leszczyńskie
10. Borkowice, woj. koszalińskie
11. Bornice, woj. elbląskie
12. Brulino-Koski, woj. łomżyńskie
13. Brześć Kujawski, woj. włocławskie
14. Brzeźno, woj. słupskie
15. Brzozowice-Kamień, woj. katowickie
16. Cecele, woj. białostockie
17. Chełm, m.woj.
18. Chłudowo, woj. poznańskie
19. Chorula, woj. opolskie
20. Ciepłe, woj. gdańskie
21. Cisek, woj. opolskie
22. Cisewo, woj. gdańskie
23. Cisowo, woj. koszalińskie
24. Czechowo, woj. elbląskie
25. Częstochowa-Wyczerpy Dolne, m.woj.
26. Daniec, woj. opolskie
27. Darłowo, woj. koszalińskie
28. Dębczyno, woj. koszalińskie
29. Dębice, woj. elbląskie
30. Dobieszowice, woj. bydgoskie
31. Dobre, woj. włocławskie
32. Dobrodzień-Rędzina, woj. częstochowskie
33. Drzeżewo, woj. szczecińskie
34. Dukla, woj. krośnieńskie
35. Duniewo, woj. szczecińskie
36. Dworaki-Pikuty, woj. łomżyńskie
37. Dziedzice, woj. szczecińskie
38. Dzierżęcín, woj. słupskie
39. Elbląg, m.woj.
40. Elbląg (Pole Nowomiejskie) m.woj.
41. Frombork, woj. elbląskie
42. Gąskowo, woj. koszalińskie
43. Gedzianówek, woj. płockie
44. Głowczyce, woj. słupskie
45. Głubczyce, woj. opolskie
46. Gorzyno, woj. słupskie
47. Gozdowo, woj. płockie
48. Goździk, woj. siedleckie
49. Górzec, woj. wrocławskie
50. Grabice, woj. zielonogórskie
51. Grabiny, woj. tarnowskie
52. Grąbczyno, woj. koszalińskie
53. Gronowo Elbląskie, woj. elbląskie
54. Groszowice, woj. opolskie
55. Grzeborzowice, woj. katowickie
56. Henryków, woj. elbląskie
57. Igołomia, woj. krakowskie
58. Izbicko, woj. opolskie
59. Jakuszowice, woj. kieleckie
60. Jankowice, woj. katowickie
61. Jarosławiec, woj. poznańskie
62. Jasionowa Dolina, woj. białostockie
63. Jawty Wielkie, woj. elbląskie
64. Jędrzychowice, woj. wrocławskie
65. Karlino, woj. koszalińskie
66. Karsibór, woj. szczecińskie

67. Kaszowo, woj. wrocławskie
68. Kędzierzyn, woj. koszalińskie
69. Kępa Rybacka, woj. elbląskie
70. Kiełpino, woj. gdańskie
71. Kietrz, woj. opolskie
72. Kitki, woj. ostrołęckie
73. Klęby, woj. szczecińskie
74. Kłoczewo, woj. siedleckie
75. Komorowo Żuławskie, woj. elbląskie
76. Konarzew, woj. płockie
77. Konikowo, woj. koszalińskie
78. Korytnica, woj. kieleckie
79. Korzeń, woj. płockie
80. Koszalin, m. woj.
81. Koszwały, woj. gdańskie
82. Kościeliska, woj. częstochowskie
83. Kotłówka, woj. białostockie
84. Kowalki, woj. koszalińskie
85. Kozielice, woj. szczecińskie
86. Kozłówko, woj. olsztyńskie
87. Koźle, woj. opolskie
88. Koźminek, woj. kaliskie
89. Kraków, ul. Warszawska, m. woj.
90. Krępiec, woj. gdańskie
91. Krzywice, woj. szczecińskie
92. Krzyżowice, woj. opolskie
93. Kuraszewo, woj. białostockie
94. Kurza, woj. kaliskie
95. Kurzątkowice, woj. wrocławskie
96. Kutowa, woj. białostockie
97. Kwidzyń-okolice, woj. elbląskie
98. Laski, woj. koszalińskie
99. Łatkowo, woj. bydgoskie
100. Legnica, m. woj.
101. Leśnica, woj. częstochowskie
102. Lignowy, woj. gdańskie
103. Ligota, woj. częstochowskie
104. Lisewo, woj. toruńskie
105. Lubań, woj. jeleniogórskie
106. Lubiechowo, woj. koszalińskie
107. Lubieszewo, woj. szczecińskie
108. Lublin, m. woj.
109. Luboszyce, woj. zielonogórskie
110. Lutomiersk, woj. sieradzkie
111. Łączyno Stare, woj. ciechanowskie
112. Łęcze, woj. elbląskie
113. Łódź, m. woj.
114. Ługi, woj. leszczyńskie
115. Malbork-Gościszewo, woj. elbląskie
116. Malbork-Wielbark, woj. elbląskie
117. Malechowo, woj. koszalińskie
118. Marianki, woj. bydgoskie
119. Metelin, woj. zamojskie
120. Mirków, woj. wrocławskie
121. Młoteczno, woj. elbląskie
122. Mnichowo, woj. sieradzkie
123. Mniszki, woj. płockie
124. Monice, woj. sieradzkie
125. Mrzezino, woj. gdańskie
126. Mrzygłód, woj. krośnieńskie
127. Mymonie, woj. krośnieńskie
128. Nałaby, woj. elbląskie
129. Niedanowo, woj. elbląskie
130. Niemcza, woj. wałbrzyskie
131. Niwnica, woj. opolskie
132. Nowa Huta-Mogiła, woj. krakowskie
133. Nowy Dwór, woj. elbląskie
134. Nowy Dwór, woj. legnickie
135. Nowy Targ, woj. elbląskie

136. Olewin, woj. sieradzkie
137. Olsztyn, woj. częstochowskie
138. Opatów, woj. częstochowskie
139. Opole-okolice, m.woj.
140. Opole-Zakrzów, m.woj.
141. Oszczywilk, woj. kaliskie
142. Otałażka, woj. radomskie
143. Pelplin, woj. gdańskie
144. Pępice, woj. opolskie
145. Pielgrzymowo, woj. olsztyńskie
146. Piotroniowice, woj. wrocławskie
147. Piotrowice, woj. koszalińskie
148. Piwonice, woj. kaliskie
149. Pleszew, woj. kaliskie
150. Pobiedziska, woj. poznańskie
151. Połchowo, woj. gdańskie
152. Poznań. m.woj.
153. Prądnio, woj. gorzowskie
154. Pruszcz, woj. gdańskie
155. Przemęczany, woj. krakowskie
156. Przemyśl-okolice, m.woj.
157. Przezmark, woj. elbląskie
158. Przywóz, woj. sieradzkie
159. Puck, woj. gdańskie
160. Pyrzyce, woj. szczecińskie
161. Pyszkowo, woj. sieradzkie
162. Rabka, woj. nowosądeckie
163. Radłowice, woj. wrocławskie
164. Radogoszcz, woj. jeleniogórskie
165. Radosiewo, woj. pilskie
166. Radostowo, woj. gdańskie
167. Radwanice, woj. wrocławskie
168. Radziejów Kujawski, woj. włocławskie
169. Rakowiec, woj. elbląskie
170. Ratyń, woj. wrocławskie
171. Resko, woj. szczecińskie
172. Rędzin, woj. wrocławskie
173. Rostoły, woj. białostockie
174. Roszkowice, woj. opolskie
175. Roszków, woj. katowickie
176. Rudnik, woj. toruńskie
177. Rybna Kolonia, woj. katowickie
178. Rybno, woj. częstochowskie
179. Rzeszów, m.woj.
180. Sarnaki, woj. białskopodlaskie
181. Siedlików, woj. kaliskie
182. Siemonia-Podmłynie, woj. katowickie
183. Sierakówek, woj. śląskie
184. Skowarcz, woj. gdańskie
185. Skrobotowo, woj. szczecińskie
186. Skrzydlów, woj. częstochowskie
187. Sławęcín, woj. krośnieńskie
188. Smętówko, woj. gdańskie
189. Smoładzino, woj. śląskie
190. Sobolewo, woj. siedleckie
191. Spicymierz, woj. konińskie
192. Stara Wieś, woj. siedleckie
193. Starbienino, woj. śląskie
194. Stare Dolno, woj. elbląskie
195. Stargard, woj. szczecińskie
196. Stary Targ, woj. elbląskie
197. Storkowo, woj. szczecińskie
198. Stramnica, woj. koszalińskie
199. Strzegocice, woj. tarnowskie
200. Strzegom, woj. wałbrzyskie
201. Swołowo, woj. śląskie
202. Szczedrzyk, woj. opolskie
203. Świbie, woj. katowickie
204. Świelino, woj. koszalińskie
205. Świlcza, woj. rzeszowskie
206. Tarnów, m.woj.

207. Toporów, woj. sieradzkie
 208. Trąbki Małe, woj. elbląskie
 st.I
 209. Trąbki Małe, woj. elbląskie
 st.II
 210. Tropiszów, woj. krakowskie
 211. Trzcianka, woj. pilskie
 212. Trzebiatów, woj. szczeciń-
 skie
 213. Trzebusz, woj. szczecińskie
 214. Tum, woj. płockie
 215. Turawa, woj. opolskie
 216. Tuszyn, woj. wałbrzyskie
 217. Wapno, woj. pilskie
 218. Warszawa-Kawęczyn, m.woj.
 219. Wąsosz Górny, woj. często-
 chowskie

220. Wielka Wieś, woj. gdańskie
 221. Wiklina, woj. leszczyńskie
 222. Witkowo, woj. słupskie
 223. Witów, woj. kieleckie
 224. Witów, woj. płockie
 225. Włodarka, woj. szczecińskie
 226. Wojnowice, woj. opolskie
 227. Wysoka, woj. opolskie
 228. Zadowice, woj. kaliskie
 229. Zagórzyn, woj. kaliskie
 230. Zakrzów, woj. opolskie
 231. Zamość, m.woj.
 232. Żabieniec, woj. częstochow-
 skie
 233. Żerniki Wielkie, woj. wrocła-
 wskie

Przedstawione powyżej zestawienie stanowisk (przede wszystkim ujętych w nim znalezisk monetarnych) różni się od dotychczasowych (por. W.Łęga, op.cit; M.Gumowski, op.cit; K.Godłowski, Okres wędrówek ludów..., s.119-121). Wynika to z przeprowadzonej przez autora niniejszego opracowania weryfikacji tychże znalezisk. Pełny wykaz zweryfikowanych znalezisk monetarnych opublikowany zostanie w innym miejscu. Szczególne podziękowanie za pomoc przy tej pracy chciałbym złożyć prof.dr hab. J.Kolendo i mgr A.Bursche.

Objaśnienie znaków na mapie:

- A — I grupa znalezisk monet (AE i AR, 364-378)
- B — II grupa znalezisk monet (AE i AR, 379-455)
- C — III grupa znalezisk monet (solidy, 364-408)
- D — IV grupa znalezisk monet (solidy, 395-457)
- E — V grupa znalezisk monet (solidy, 457-491)
- F — VI grupa znalezisk monet (solidy, 491-518)
- G — VII grupa znalezisk monet (AE i AR, 518-565)
- H — znaleziska solidów, nieokreślonych pod względem emisji.
- W obwódkach zaznaczono skarby monet.
- I — znaleziska medalionów
- J — znalezisko pociętych mis srebrnych z Młoteczna
- K — naczynia szklane
- L — paciorki szklane z wczesnej fazy okresu wędrówek ludów
- M — paciorki szklane z późnej fazy okresu wędrówek ludów
- N — misa brązowa z Pruszcza
- O — złota „bulla” z Prusca
- P — pozostałe stanowiska z wczesnej fazy okresu wędrówek ludów
- R — pozostałe stanowiska z późnej fazy okresu wędrówek ludów

Summary

The final phase of contacts of Polish lands with the sphere of civilization of the provinces of Roman Empire falls during the period of migration of nations. It is the time of imports made by the Romans themselves or coming from the broadly conceived culture of provinces of the Roman Empire covering the areas situated on the Black Sea, the Danube and the Rhine. They include: 1) coins and lockets, 2) imports from Roman provinces that were the continuation of a wave of Roman industrial imports (vessels, and glass beads, bronze bowl, golden „bullae”), 3) gold and silver ore in the shape of simple or destroyed objects (cut fragments of silver bowls).

Until the third quarter of the fourth century Polish lands had quite strong economic ties with Roman provinces resulting in imports of bronze and silver coins of the Constantine dynasty and the dynasties of Valentinian I (364-375) and Valens (364-378). The coins might have been an equivalent for amber. Trade also caused the imports of glass polished cups of Kowalki and Lugi types, coming from the areas situated on the Black Sea (Bosphorus Kingdom and Czerniachów culture). Political reasons brought to Polish lands Roman medallions at that time.

In mid-370s, as a result of developments connected with the beginning of migration of nations in Europe, the centres on the Black Sea were destroyed and the barbarians broke the Danube Limes. The new tribal and political situation on the Danube put an end to the hitherto relations. From that time on, contacts between Polish lands and the sphere of culture of Roman provinces were confined to non-economic domain. Some sporadic cases of continuation of trade in amber may be confirmed, among other things, by amber treasure of Basonia, Lublin province (first half of the 5th century) and by findings of bronze and silver coins of the late 4th-4th/5th century. Yet a decisive part was played at that time by non-economic contacts (last quarter of the 4th c. — first quarter of the 5th c.), which is reflected in the occurrence on Polish lands of *solidi* (as well as medallions), mainly in the territory of the east Lublin and west Volyn group.

In the second quarter of the 5th century the „Empire of Attila” came to be the intermediary in transmitting civilization of Roman provinces to the North. This is supported by the findings of „sword beads” in Polish lands as well as imitations of the Danube patterns amid local pottery. These findings clearly overlap, both chronologically and spatially, with the so-called „horizon of Hun findings” in southern Poland. It was probably in the same way that the first wave of mass influx of *solidi* (part of issuing of Honorius — 395-423, Theodosius II — 408-450, and Valentinian III — 425-455, which in the form of tributes passed in the hands of Huns and their allies in the 430s and 440s), came to the Polish lands. These findings will include *solidi* of the first half of the 5th century from Silesia and Małopolska and probably some *solidi* from Pomerania (including i.a. the *solidus* of Theodosius II of 430-439 of the treasure of Frombork, Elbląg Province, dated to the decline of phase D).

This first phase of the inflow of *solidi* (mid-5th century) may be synchronized with the horizon of glass vessels with a „overloop” ornament in Pomerania which went there by sea from the Rhine centres, as well as the finding of a glass cup of Piwonice, Kalisz province.

However, the bulk of *solidi* travelled north within the second half of the 5th century and first half of 6th century. This might have been the result of some political ties between the region of the western Baltic Sea (including Pomerania) and the Ostrogoths. The people occupied Pannonia in the third quarter of the 5th century and then, in the late 5th century and first half of the 6th century, established their kingdom in Italy, with a considerable part of Pannonia subordinated to them. Whereas the findings of *solidi* of the third quarter of the 5th century (and earlier) concentrate themselves in the eastern Pomerania (large concentration of findings in Elbląg region), findings issued by Anastasius I (491-518) move

towards the west. In the 470s and 480s the number of *solidi* arriving in Pomerania, decreased, which was the result of Ostrogoth migration from Pannonia to the Balkans, where they lived in the years 471-488.

Solidi were probably accompanied by other imports connected with the civilization of Roman provinces in their travel to Polish lands. They would include glass beads found at Biskupin, Bydgoszcz province, and at Oszczywilk, Kalisz province, where they came probably in the „Pannonian period” of Ostrogoth history, as well as the golden „bullae” of Wapno (5th-6th century). These imports correspond to the group of „Ostrogoth” findings of the Konarzew-Dobre-Radostowo type.

An important part in the above-mentioned contacts was played by the area of western Wielkopolska, where a considerable number of these findings was unearthed.

Contacts of Polish lands with the sphere of civilization of Roman provinces during the migration of nations end up in the first half of the 6th century, and the *solidi* suddenly cease to flow at the time of the issuings of Anastasius I (491-518). It can be said to be related to the fall of the Ostrogoth Kingdom in Italy and changes in political and ethnic situation on the middle Danube on the one hand, and important cultural (and ethnic?) transformations on Polish lands on the other.

РЕЗЮМЕ

В период переселения народов* завершилась последняя фаза контактов польских земель с культурой римских провинций. В то время на территории Польши попадают импорты производимые самими Римлянами или же принадлежащие к широко понимаемому кругу культуры римских провинций с побережья Чёрного моря, расположенных над Дунаем и Рейном. Это были: 1. монеты и медальоны; 2. импорты из римских провинций являющиеся продолжением римских промышленных импортов /сосуды и стеклянные бусы, бронзовая миска, золотая "булла"/; золото и серебро в виде простых изделий или же разрезанных фрагментов /серебряных мис/.

Вплоть до последней четверти IV века польские земли с римскими провинциями были связаны сильными экономическими узами, в результате которых на нашей территории появляются бронзовые и серебряные

монеты династии Константинов, Валентициана I /364-375/ и Валенса /364-378/ являющиеся вероятно эквивалентом за янтарь.

Также и торговые отношения были причиной того, что на польских землях появились шлифованные стеклянные кубки типа Ковальки и Лучи с территории черноморского побережья /Босфорское королевство и черняховская культура/. Политические факторы были, по всей вероятности, предопределяющими появление на польских землях в то время римских медальонов.

Во второй половине семидесятых годов IV века в результате событий связанных с начальным периодом переселения народов в Европе, погибают культурные центры на побережье Чёрного моря, а очередные нашествия варваров сумели форсировать наддунайский лимес. Новая этническая и политическая ситуация сложившаяся над Дунаем привела к окончательному разрыву существующих до сих пор связей. С той поры контакты между польскими землями и культурой римских провинций ограничиваются исключительно сферой экономических взаимоотношений. Свидетельством редких одиночных случаев продолжавшейся торговли янтарём является янтарный клад из Басонии в Воеводстве Люблин /I половина V века/, а также находки бронзовых и серебряных монет периода конца IV-IV/V века. Однако решающую роль играли тогда /последняя четверть IV - первая четверть V века/ внешнеэкономические связи, проявлением которых является выступание на польских землях солидов и медальонов, главным образом на территории восточно-люблинской и западно-волинской группы.

Во второй четверти V века роль посредника в передаче культурного наследия римских провинций на север в значительной мере перенимает "Империя Атиллы". Об этом свидетельствуют выступающие на территории Польши находки "мечевых бусин" и случаи подражания мотивам наддунайских орнаментов в производстве местной керамики. Эти находки заметно совпадают как хронологически, так и территориально с так называемым "горизонтом находок Гуннов" на юге Польши. Вполне вероятно, что ещё в конце фазы D подобным образом появился на польских землях первый массовый наплыв солидов /часть эмиссии монет времён Гонория 395-423, Феодосия II 408-450 и Валентиниана III 425-455, которые в тридцатых и сороковых годах V века в качестве трофеев попали в руки Гуннов и их союзников/. Такой характер имели находки солидов I половины V века найденные на Шлёнске и в Малопольше и, возможно, часть этих же монет с Поморья /между прочими солид феодосия II времён 430-439 гг. из клада найденного во Фромборке в Воеводстве Эльблэнг, датированного на конец фазы D/.

С этой первой волной притока солидов, которая появилась в половине V века, можно синхронизировать горизонт стеклянных сосудов с "петельковым" орнаментом на Поморье, попавших в эти места морским путём из центров лежащих над Рейном, а также находку стеклянного кубка из Пивониц в Воеводстве Калиш.

Основная же масса солидов попадает на Север

в течение второй половины V и первой половины VI столетия. Этот факт был вероятно обусловлен какими-то политическими контактами связывающими зону Западной Балтики /в том числе Поморье/ с Остроготами. Племя это в третьей четверти V века населяло Паннонию, часть которой в конце V и в первой половине VI столетия входила в состав Королевства Италии.

Если находки солидов третьей четверти V века /и более ранние/ концентрируются в восточной части Поморья /очень большая скученность находок в районе Эльблэнга/, то находки эмиссии Анастасия I /491-518/ перемещаются всё более на Запад. В семидесятых и восьмидесятых годах V века уменьшается количество солидов поступающих в Поморье, что вероятно связано с выходом Остроготов из Паннонии на Балканы, которые они населяли в период 471-488 годов.

Вместе с солидами на нашу территорию вероятно поступали также другие импорты связанные с культурой римских провинций. Это были стеклянные бусины найденные в Бискупине в Воеводстве Быдгощ и в Ошчивильке в Воеводстве Калиш, которые на Север попали наверное в "паннонийский" период существования Остроготов, а также золотая "булла" из Вапна /V/VI век/. Эти импорты имеют связь с группой "остроготских" находок типа Копажэв-Добрэ-Радостово. Существенная роль в этих контактах отводилась, вероятно, территории Западной Малопольши, где обнаружено относительно большое количество интересных нас находок. Контакты польских земель

с. культурой римских провинций в период переселения народов прерываются в I половине VI века, причём приток солидов резко прекращается уже на эмиссии Анастасия I /491-518/. Можно утверждать, что это явление было связано с одной стороны с распадом Королевства Остроготов в Италии и изменениями в области политической и этнической над Средним Дунаем, а с другой — с существенными культурными /и этническими/ переменами на польских землях.

Budowa murów miejskich Wiślicy za panowania Zygmunta Wazy, a przynajmniej rozpoczęcia ich budowy, w tym czasie, nie daje wątpliwości w świetle zgodnych potwierdzeń tego faktu w kronikach Jana z Czarnkowa i Jana Długosza¹. Niestety, ani jeden, ani drugi kronikarz poza stwierdzeniem faktu budowy nie zostawił nam żadnych innych wiadomości o tej inwestycji ogromnej.

Późniejsze materiały źródłowe wnoszą do naszej znajomości o tym również niewiele. Można je ułożyć w następującym zestawieniu chronologicznym:

1588 r. — Król Zygmunt I udaje rękawiczanom wiślickim prawo wykupowania z warunkiem obowiązku naprawiania murów miejskich.

1564 r. — Lustracja miasta wymienia trzy jego części: Stare Miasto, Kociołkowską i Zamkową.

1765 r. — Lustracja Wiślicy podaje: „miasto na bagnach otoczone dwójnieniem rzeki Nidy, murami kamieniczymi otoczone, ma 12 kolumn obieg, busłkiej i zamkowej, obwiedzione, ale tena tych murów jedwie cześci zostają.”

1566 r. — Król Stanisław August Poniatowski pozwala marszałkowi Stanisławowi Lubomirskiemu staroście wiślickiemu na zwłóczenie murów miejskich i zamku w Wiślicy.

Niewiele również źródeł mówi nam o innym potencjalnym okresie obronności Wiślicy — zamku. Są to na przykład: dokument nowożytny z roku 1568, którego formularz określa, że został on sprawdzony „w

¹ Jan z Czarnkowa, *Kronika polska 1533-1584*, w: *Monumenta Poloniae Historica*, t. II, Kraków 1881, s. 525-527; Janusz Długosz, *Annales seu cronicae octidi Regni Poloniae*, t. IX, Warszawa 1972, s. 343.

² Z Budkowa, *Materiały i źródła do dziejów Wiślicy*, napisane w archiwum SA LW, 1892 r.